

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยเรื่อง “ การศึกษาองค์ความรู้ของบุคคลที่สร้างสรรค์ผลงานทางด้านศิลปวัฒนธรรมในจังหวัดจันทบุรี ระยอง ตราด ” ผู้วิจัยได้ทำการรวบรวมแนวคิด ทฤษฎีต่าง ๆ รวมทั้งเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาใช้ในการกำหนดกรอบแนวคิดและทิศทางในการศึกษา โดยมีสาระสำคัญดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับปราชญ์ชาวบ้าน
2. หลักคิดของปราชญ์ชาวบ้าน
3. ความหมายของศิลปะ
4. ภูมิปัญญาท้องถิ่น
5. การอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน
6. ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาองค์ความรู้ของบุคคลที่สร้างสรรค์ผลงานทางด้านศิลปวัฒนธรรมในจังหวัดจันทบุรี ระยอง ตราด ผู้วิจัยได้ดำเนินการหาเอกสารข้อมูลที่เกี่ยวข้อง ทั้งงานวิจัย เอกสารตำรา รวมไปถึงบทความต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับศิลปวัฒนธรรมของไทย โดยการรวบรวมผลงานในองค์ความรู้ของปราชญ์ชาวบ้านในสาขาต่าง ๆ

แนวคิดเกี่ยวกับปราชญ์ชาวบ้าน

หลักคิดของปราชญ์ชาวบ้าน แก่นแท้ของความเป็นปราชญ์ ปราชญ์ชาวบ้านหลายร้อยคนในสังคมไทยได้เสนอหลักคิดและวิธีการทำงาน เพื่อแก้ไขปัญหาให้กับชุมชนและสังคม ของปราชญ์ชาวบ้านตั้งแต่บุคคลเบื้องต้นไปจนกระทั่งระดับชุมชนเริ่มจาก

1. การรู้จักตนเองให้ได้ ก็คือ ต้องรู้ว่าปัญหาที่เราเผชิญอยู่เกิดจากอะไร ใครทำให้เกิดปัญหา เราสร้างปัญหาเอง หรือคนอื่นสร้างปัญหา เช่น ปัญหาที่เกิดขึ้นเกิดจากนโยบายของรัฐบาล หรือเพราะใคร สามารถวิเคราะห์ตนเอง ชุมชน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน รากฐานประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชน สังคม มีทรัพยากรอะไรบ้าง มีทุนปัญญา ทุนทางสังคม ทุนวัฒนธรรม และทุนทรัพย์อยู่หรือไม่ ถ้ามีจำนวนเท่าไร ชีวิตหรือชุมชนต้องการอะไร อะไรคือสิ่งที่จำเป็น อะไรคือสิ่งที่ต้องการ การวิเคราะห์ตนเองทำให้เราได้เข้าใจตนเอง ทราบถึงความจำเป็น และความต้องการที่แท้จริง ทำให้ชีวิตหรือชุมชน สามารถจัดความสัมพันธ์ หรือกำหนดท่าทีต่อสิ่งที่มาจากภายนอกที่เข้า

มาเป็นผู้เลือก คัดสรร อะไรควรรับหรือควรปฏิเสธ รับแล้วควรปรับให้เข้ากับชีวิต หรือชุมชนได้อย่างไร เป็นการรู้เท่าทันสิ่งภายนอกเปรียบเสมือนชุมชนที่มีภูมิด้านทานโรคภัยที่เข้ามา

2. ใช้ปัญญาทำงานแทนเงินตราเน้นการสร้างกระบวนการเรียนรู้ พัฒนาคนให้เกิดปัญญา มีความคิดที่จะแก้ปัญหาด้วยตัวเอง การระดมทุน ระดมทรัพยากรมาที่หลัง มีความเชื่อมั่นว่าถ้ามนุษย์เกิดปัญญา จะสามารถแก้ปัญหาได้ การทำงานร่วมกัน จึงต้องตระหนักเสมอว่า เป็นกระบวนการในการสร้างคนขึ้นมา

3. สร้างการมีส่วนร่วมแทนอำนาจสั่งการใช้วิธีการทำงานโดยชักชวนคนเข้าร่วมจากกลุ่มเล็ก ๆ ก่อน ทำให้เกิดผลงานเห็นชัดเจน มีตัวอย่างรูปธรรมพิสูจน์ได้ จนเกิดการยอมรับว่าสามารถทำได้จริง จึงขยายผลไปสู่กว้าง ชักชวนสร้างแนวร่วมให้คนเข้าร่วมกระบวนการมากขึ้นเรื่อย ๆ มีหลักในการระดมความคิดร่วมกัน ไม่ใช่ต่างคนต่างคิด ต่างคนต่างทำ แต่จะให้ร่วมคิดกันตั้ง ๆ ในที่ประชุมหาแนวคิดของแต่ละคนมาปรับปรุงพัฒนาร่วมกัน เมื่อเกิดความชัดเจนทางความคิดหาแนวทางในการปฏิบัติถ้ามถึงวิธีการกระทำจะคุ้มค่าหรือไม่ตั้งคำถาม หากคำตอบทุกประเด็นให้ชัดเจน เมื่อคิดแล้วต้องลงมือทำด้วยตัวเอง แต่ถ้าเพียงแต่คิดเพื่อเสนอให้คนอื่นทำจะไม่ได้ผล ยึดถือคติ คิดแล้วต้องลงมือทำ

4. ชุมชนต้องมีบทบาทหลักในการพัฒนา ไม่ใช่หน่วยงานราชการ งานพัฒนาชุมชนที่ผ่านมาเป็นงานของหน่วยงานราชการเป็นหลัก ชุมชนเป็นเพียงผู้เข้าร่วม ถูกขอร้องให้ช่วยทำเพื่อให้เกิดผลงานที่หน่วยงานราชการจะได้นำไปรายงานตามลำดับชั้น จนถึงระดับกระทรวง เป้าหมายของราชการ จึงไม่ได้อยู่ที่ที่จะเกิดผลต่อการพัฒนาชาวบ้านแต่อย่างใด แต่อยู่ที่จะมีอะไรไปรายงานเป็นผลงานของ หน่วยงานราชการเอง จึงต้องเปลี่ยนกลับกันเป็น ต่อไปนี้ชุมชนต้องมีบทบาทหลัก หน่วยงานราชการเป็นเพียงผู้เข้าร่วม ส่งเสริมสนับสนุน ชาวบ้านจะต้องเป็นพระเอก ข้าราชการต้องลดบทบาทตัวเองลง เมื่อหน่วยงานราชการถอนตัว ชุมชนก็สามารถดำเนินการด้วยตัวเองไปได้ไม่ใช่เหมือนการพัฒนาที่ผ่านมา เมื่อหน่วยงานราชการถอนตัว หมดงบประมาณมาส่งเสริมโครงการนั้นก็ล้มหายตายจากไป พร้อมกับหน่วยงานราชการนั้น

5. ทำตัวเป็นแบบอย่าง คนยอมรับนับถือวิถีชีวิตของปราชญ์ชาวบ้าน เป็นวิถีที่เรียบง่าย ไม่ฟุ้งเฟ้อ ใช้ชีวิตแบบสมถะ มีความซื่อสัตย์ เป็นคนมีคุณธรรม ยึดหลักพุทธธรรม ไม่มีปัญหาทางการเงิน ทุกคนให้การยอมรับนับถือ ใช้ชีวิตอย่างคนที่พออยู่พอกิน ไม่ทะยานอยากไปตามกิเลส ฝ้ายต่างใช้ชีวิตแบบมีสติ ปฏิเสธสังคมบริโภคนิยมวัตถุ แต่เน้นมิติทางจิตใจเป็นกัลยาณมิตร อยู่ร่วมกับธรรมชาติ

สรุป ปราชญ์ชาวบ้านเป็นผู้ที่ใช้ชีวิตแบบเรียบง่าย ใช้ชีวิตแบบสมถะ มีสติ ใช้ชีวิตโดยยึดหลักพุทธธรรม เป็นแบบอย่างและเป็นที่ยอมรับนับถือของคนในชุมชนและบุคคลทั่วไป เป็นผู้ที่รู้จัก

ตนเอง สามารถวิเคราะห์ตนเองและชุมชน เพื่อนำมาปรับใช้แก้ปัญหาในชุมชนของตนเอง โดยการพึ่งพาตนเอง ร่วมกันคิดและชักชวนคนในชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา

คุณสมบัติของผู้ที่เป็นปราชญ์ชาวบ้าน ปราชญ์ชาวบ้านหรือนักคิดท้องถิ่นหรือครูภูมิปัญญาไทย จะมีคุณสมบัติของผู้ที่เป็นปราชญ์ คือ

1. เป็นผู้ที่มีธรรมะอยู่ในใจ เป็นธรรมชาติของความรัก ความเมตตาความอยากช่วยคน เป็นธรรมโดยการปฏิบัติ

2. แสวงหาความรู้และจัดการองค์ความรู้ โดยคิดทำสรุปทบทเรียน แล้วนำมาเป็นความรู้ให้คนอื่นเห็นได้อย่างชัดเจน มีทั้งวิชาการและภาคปฏิบัติให้เห็น

3. เป็นผู้ที่มีความรัก ความเป็นปราชญ์ไม่ได้อยู่ที่ความฉลาดของปัญญาที่เกิดจากการกระทำ แต่เกิดจากรักที่มีธรรมะเป็นแรงบันดาลใจให้แบ่งปันแก่ผู้อื่น

4. เป็นร่วมโพธิ์ร่มไทรการแผ่ภูมิปัญญาที่เกิดจากการทำจริงด้วยความรักแผ่นดิน

โดยสรุปอาจกล่าวได้ว่าปราชญ์ชาวบ้านนั้น เป็นผู้มีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับธรรมชาติ มีความคิดเข้าระบบขอบค้นหาคำความจริง ช่างสังเกตและนำสิ่งที่พบเห็นมาเรียนรู้โดยการปฏิบัติจริง สามารถสรุปเป็นบทเรียนได้

หลักคิดของปราชญ์ชาวบ้าน

มีปราชญ์ชาวบ้านหลายร้อยคนในสังคมไทยที่เสนอหลักคิด วิธีการทำงาน เพื่อแก้ไขปัญหาให้กับชุมชนและสังคม ผ่านกระบวนการการปฏิบัติตลอดชีวิต ลองผิดลองถูก เรียนรู้ท่ามกลางการเผชิญปัญหา ถอดสรุปทบทเรียน ตกผลึกจนกลายเป็นภูมิปัญญา สามารถนำไปปฏิบัติใช้ในที่อื่น ๆ ได้แก่นของหลักคิดและวิธีการที่ปราชญ์ชาวบ้านเสนอ ไม่ว่าจะเป็นบุคคล หรือ ระดับชุมชนเบื้องต้นเริ่มจาก

1. การรู้จักตัวเองให้ได้นั้นคือ ต้องรู้ว่า ปัญหาที่เราเผชิญอยู่เกิดจากอะไร ใครทำให้เกิดปัญหา เราสร้างปัญหาเอง หรือ คนอื่นสร้างปัญหา เช่น เพราะนโยบายของรัฐบาลหรือเพราะใครวิเคราะห์ตนเอง ชุมชน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน รากฐานประวัติศาสตร์ความเป็นมามีทรัพยากรอะไรบ้าง มีทุนปัญญา ทุนทางสังคม ทุนวัฒนธรรม และทุนทรัพย์อยู่หรือไม่ ถ้ามีจำนวนเท่าไรชีวิตหรือชุมชนต้องการอะไร อะไรคือสิ่งที่จำเป็น อะไรคือสิ่งที่ต้องการการวิเคราะห์ตัวเอง ทำให้เราเข้าใจตัวเอง ทราบถึงความจำเป็นและความต้องการที่แท้จริง ทำให้ชีวิตหรือชุมชนสามารถจัดความสัมพันธ์ หรือ กำหนดท่าทีต่อสิ่งที่มาจากภายนอกที่เข้ามาเป็นผู้เลือก คัดสรร อะไรควรรับหรือควรปฏิเสธ รับแล้วควรปรับให้เข้ากับชีวิตหรือชุมชนได้อย่างไร เป็นการรู้เท่าทันสิ่งภายนอกเปรียบเสมือนชุมชนที่มีภูมิคุ้มกันโรคภัยที่เข้ามา

2. ใช้ปัญญาทำงานแทนเงินตราเน้นการสร้างกระบวนการเรียนรู้ พัฒนาคนให้เกิดปัญญา มีความคิดที่จะแก้ปัญหาด้วยตัวเอง การระดมทุน ระดมทรัพยากรมาทีหลัง มีความเชื่อมั่นว่าถ้ามนุษย์เกิดปัญญา จะสามารถแก้ปัญหาได้ การทำงานร่วมกัน จึงต้องตระหนักเสมอว่า เป็นกระบวนการในการสร้างคนขึ้นมา

3. สร้างการมีส่วนร่วมแทนอำนาจสั่งการ ใช้วิธีการทำงานโดยชักชวนคนเข้าร่วมจากกลุ่มเล็ก ๆ ก่อน ทำให้เกิดผลงานเห็นชัดเจน มีตัวอย่างรูปธรรมพิสูจน์ได้ จนเกิดการยอมรับว่า สามารถทำได้จริง จึงขยายผลไปสู่กว้าง ชักชวนสร้างแนวร่วมให้คนเข้าร่วม กระบวนการมากขึ้นเรื่อย ๆ มีหลักในการระดมความคิดร่วมกัน ไม่ใช่ต่างคนต่างคิด ต่างคนต่างทำ แต่จะให้ร่วมคิดกันตั้ง ๆ ในที่ประชุม นำแนวคิดของแต่ละคนมาปรับปรุงพัฒนาาร่วมกัน เมื่อเกิดความชัดเจนทางความคิด ก็หาแนวทางในการปฏิบัติ ถ้ามถึงวิธีการการทำให้ใครต้องรับผิดชอบ ต้องใช้ทรัพยากรอะไรบ้าง ใช้งบประมาณเท่าไร? ตอนนี้มีอยู่เท่าไร ต้องกู้มาเท่าไร จะคุ้มค่าหรือไม่ ตั้งคำถาม หากคำตอบทุกประเด็นให้ชัดเจน เมื่อคิดแล้วต้องลงมือทำด้วยตัวเอง แต่ถ้าเพียงแต่คิดเพื่อเสนอให้คนอื่นทำ จะไม่ได้ผล ยึดถือคติคิดแล้วต้องลงมือทำ

4. ชุมชนต้องมีบทบาทหลัก ไม่ใช่หน่วยงานราชการงานพัฒนาชุมชนที่ผ่านมา เป็นงานของหน่วยงานราชการเป็นหลัก ชุมชนเป็นเพียงผู้เข้าร่วม ถูกขอร้องให้ช่วยทำเพื่อให้เกิดผลงานที่หน่วยงานราชการจะได้นำไปรายงานตามลำดับชั้น จนถึงระดับกระทรวง เป้าหมายของราชการ จึงไม่ได้อยู่ที่เกิดผลต่อการพัฒนาชาวบ้านแต่อย่างใด แต่อยู่ที่จะมีอะไรไปรายงานเป็นผลงานของหน่วยงานราชการเอง จึงต้องเปลี่ยนกลับกันเป็น ต่อไปนี้ชุมชนต้องมีบทบาทหลัก หน่วยงานราชการเป็นเพียงผู้เข้าร่วม ส่งเสริมสนับสนุน ชาวบ้านจะต้องเป็นพระเอก ข้าราชการต้องลดบทบาทตัวเองลง เมื่อหน่วยงานราชการถอนตัว ชุมชนก็สามารถดำเนินการด้วยตัวเองไปได้ ไม่ใช่เหมือนการพัฒนาที่ผ่านมา เมื่อหน่วยงานราชการถอนตัว หมดงบประมาณ ไม่มาส่งเสริมโครงการนั้นก็ล้มหายตายจากไปพร้อมกับหน่วยงานราชการนั้น

5. ทำตัวเป็นแบบอย่าง คนยอมรับนับถือ วิถีชีวิตของปราชญ์ชาวบ้าน เป็นวิถีที่เรียบง่าย ไม่ฟุ้งเฟ้อ ใช้ชีวิตแบบสมถะ มีความซื่อสัตย์ เป็นคนมีคุณธรรม ยึดหลักพุทธธรรม ไม่มีปัญหาทางการเงิน ทุกคนให้การยอมรับนับถือ ใช้ชีวิตอย่างคนที่พออยู่พอกิน ไม่ทะยานอยากไปตามกิเลสฝ่ายต่ำ ใช้ชีวิตแบบมีสติ ปฏิเสธสังคมบริโภคนิยมวัตถุ แต่เน้นมิติทางจิตใจ เป็นกัลยาณมิตร อยู่ร่วมกับธรรมชาติหลักคิดและวิถีชีวิตของปราชญ์ เป็นสิ่งที่คนในยุคสมัยนี้ ควรได้เรียนรู้ และนำไปเป็นแบบอย่างในการดำรงชีวิต ภูมิปัญญาวิธีการในการทำงาน สามารถนำไปใช้ปฏิบัติในระดับบุคคลและชุมชนได้เป็นอย่างดี

การแก้ปัญหา ไม่ว่าจะปัญหาความยากจน หรือปัญหาอะไรก็ตาม ที่เรากำลังเผชิญอยู่ ต้องใช้ปัญญา มีความรู้ความเข้าใจกับสิ่งนั้น และมีวิธีการ ความสามารถในการบริหารจัดการข้อเสนอ

ที่ผ่านการเรียนรู้ตลอดชีวิตของประชาชนชาวบ้าน เป็นขุมทรัพย์ทางปัญญา ที่ต้องนำมาใช้ในการพัฒนาสังคมไทย จึงจะสามารถฝ่าวิกฤตการณ์ทุกอย่างที่เรากำลังเผชิญอยู่ได้

ภูมิปัญญา ตรงกับศัพท์ภาษาอังกฤษว่า Wisdom หมายถึง ความรู้ ความสามารถ ทักษะ ความเชื่อและศรัทธาภาพ ในการแก้ปัญหาของมนุษย์ที่สืบทอดกันมาจากอดีตถึงปัจจุบันอย่างไม่ขาดสาย และเชื่อมโยงกันทั้งระบบทุกสาขา

ภูมิปัญญาไทย หมายถึง ความรู้ ความสามารถ ทักษะและเทคนิคการตัดสินใจ ผลิตผลงานของบุคคล อันเกิดจากการสังสรรค์ความรู้ทุกด้านที่ผ่านกระบวนการสืบทอด พัฒนาปรับปรุง และเลือกสรรมาแล้วเป็นอย่างดี สามารถแก้ไขปัญหาและพัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยได้อย่างเหมาะสมกับยุคสมัย

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดขึ้นได้เอง และนำมาใช้ในการแก้ปัญหา เป็นเทคนิควิธี เป็นองค์ความรู้ของชาวบ้าน ทั้งทางกว้างและทางลึกที่ชาวบ้านคิดเองทำเอง โดยอาศัยศรัทธาภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตในท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสมกับยุคสมัย ความเหมือนกันของภูมิปัญญาไทยและภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ เป็นองค์ความรู้ และเทคนิคที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหาและการตัดสินใจ ซึ่งได้สืบทอดและเชื่อมโยงมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

ความต่างกันของภูมิปัญญาไทยและภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ ภูมิปัญญาไทย เป็นองค์ความรู้และความสามารถโดยส่วนรวม เป็นที่ยอมรับในระดับชาติ ส่วนภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นองค์ความรู้และความสามารถในระดับท้องถิ่นซึ่งมีขอบเขต จำกัดในแต่ละท้องถิ่น เช่น ภาษาไทยเป็นภูมิปัญญาไทย ในขณะที่ภาษาอีสานเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นต้น ผู้ทรงภูมิปัญญาไทย หมายถึง บุคคลผู้เป็นเจ้าของภูมิปัญญา หรือเป็นผู้นำภูมิปัญญาต่าง ๆ มาใช้ประโยชน์จนประสบความสำเร็จ มีผลงานดีเด่นเป็นที่ยอมรับและได้รับการยกย่องในฐานะเป็นผู้เชี่ยวชาญ สามารถเผยแพร่และถ่ายทอดเชื่อมโยงคุณค่าของภูมิปัญญาในแต่ละสาขานั้น ๆ ให้แพร่หลายไปอย่างกว้างขวาง

ประชาชนชาวบ้าน หมายถึง บุคคลผู้เป็นเจ้าของภูมิปัญญาชาวบ้าน และนำภูมิปัญญามาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตจนประสบผลสำเร็จ สามารถถ่ายทอดเชื่อมโยงคุณค่าของอดีตกับปัจจุบันได้อย่างเหมาะสม

ความเหมือนกันระหว่างผู้ทรงภูมิปัญญาไทยกับประชาชนชาวบ้าน คือ บทบาทและภารกิจในการนำภูมิปัญญาไปใช้แก้ปัญหา และการถ่ายทอดเพื่อให้เกิดความเชื่อมโยงจากอดีตถึงปัจจุบัน ส่วนความแตกต่างกันนั้นขึ้นอยู่กับระดับภูมิปัญญาที่จะนำไปแก้ปัญหาและถ่ายทอด กล่าวคือ ผู้ทรงภูมิปัญญาไทยย่อมมีความสามารถหรือภารกิจในการนำภูมิปัญญาระดับชาติไปแก้ปัญหา หรือถ่ายทอด หรือผลิตผลงานใหม่ ๆ ที่มีคุณค่าต่อประเทศชาติโดยส่วนรวม ส่วนประชาชนชาวบ้านมีความสามารถหรือภารกิจในการนำภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นไปแก้ปัญหาหรือ

ถ่ายทอดในท้องถิ่นอย่างไรก็ตาม ภูมิปัญญาไทยและภูมิปัญญาท้องถิ่น ย่อมมีความสัมพันธ์และเชื่อมโยงกัน เพราะภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น ถือเป็นฐานหลักแห่งภูมิปัญญาไทยเปรียบเหมือนฐานเจดีย์

ความหมายของศิลปะ

คำว่า ศิลปะ art มาจากภาษาละติน แปลว่า ความชำนาญหรือทักษะในสมัยฟื้นฟูศิลปวิทยาของอิตาลีคำว่า art นั้นหมายถึงสามคมช่าง และคำว่า อาเต arte หมายถึง ฝีมือช่าง ทักษะ และการประดิษฐ์ทางการช่าง

ศิลปะคือการเลียนแบบธรรมชาติที่มีความหมายกว้างครอบคลุมพฤติกรรมกรรมการแสดงออก และการสร้างสรรค์ด้านของมนุษย์ นักปราชญ์นักการศึกษาได้พยายามกำหนดความหมายหรือค่านิยมของศิลปะไว้ดังนี้

อารี สุทธิพันธ์, (2527 : 59) กล่าวว่า ศิลปะ เป็นคำที่ใช้เรียกผลงานที่มนุษย์สร้างขึ้น มีลักษณะเป็นรูปทรงในบริเวณว่าง หรือใช้เรียกพฤติกรรมที่มนุษย์นั้น จะสอดคล้องกับเงื่อนไขและสาระอย่างใดอย่างหนึ่ง

1. เป็นผลงานที่มีลักษณะแปลกใหม่ ไม่เคยมีใครทำมาก่อนถือเป็นต้นแบบได้
2. เป็นผลงานที่เป็นเรื่องราวและเป็นที่ยอมรับ ที่นิยม เชื่อถือในสังคมมาแล้ว และยังคงความนิยมต่อไปในอนาคต
3. เป็นผลงานที่แสดงคุณค่าของวัสดุและกรรมวิธีในการผลิตที่กลมกลืนกับเรื่องราวนั้น ๆ และแสดงทักษะในการสร้างเหมาะสมกับวัตถุนั้น ๆ
4. เป็นผลงานที่ถือเป็นหลักฐานแสดงประวัติความเป็นมาของสังคม
5. เงื่อนไขและสาระที่จำเป็น เกิดขึ้นประมาณ 200 กว่าปีนี่เอง เพราะแต่ก่อนสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นเน้นทางด้านประโยชน์ใช้สอย ซึ่งเรียกกันว่าเป็นงานช่าง เพราะเป็นการกระทำที่สืบทอดรูปแบบเพื่อสนองศาสนาพระมหากษัตริย์หรือผู้ปกครองประเทศ ดังนั้นเมื่อนำคำว่าศิลปะมาใช้เรียกเพื่อแสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างช่างและศิลปะ จึงได้คิดใช้หลายคำ เช่น ศิลปะที่งาม, ศิลปะที่สูงส่ง, และศิลปะที่สุภาพ เพื่อให้ต่างกับศิลปะที่เป็นประโยชน์ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ศิลปะและการช่างต่างกันนั่นเอง

นอกจากนั้นผู้สร้างงานศิลปะมักมีแนวคิดพื้นฐานอย่างใดอย่างหนึ่ง จากแนวคิดพื้นฐานโดยสรุป 2 แนวคิด คือ

1. แนวคิดที่ถือว่า ศิลปะเพื่อศิลปะ เป็นแนวคิดที่ผู้สร้างงานเชื่อในเสรีภาพและความสนใจของตน สร้างขึ้นโดยปลอดจากอิทธิพลต่าง ๆ ทั้งด้านความเชื่อของสังคมและการปกครองของสังคม

ผลงานความต้องการมากน้อยแค่ไหน ผู้สร้างมีสิทธิเสรีภาพทำได้ อยากแสดงออกเป็นรูปอะไรจะใช้เวลานานเท่าไรจะแสดงลักษณะผู้สร้างคล้าย ๆ กับลายเซ็นของคน ๆ นั้น

2. แนวคิดที่ว่า ศิลปะเพื่อชีวิต เป็นแนวคิดที่ผู้สร้างเชื่อในความสำคัญของการอยู่ร่วมในสังคม จึงสร้างขึ้นโดยหวังให้เป็นสื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันอย่างมีความสุข ซึ่งผลงานตามแนวคิดศิลปะเพื่อชีวิตนี้ ส่งผลให้เกิดนิยามความหมายของศิลปะอย่างกว้างขวาง เช่น ศิลปะถือเป็นภาษาสากล เป็นต้น นอกจากนี้แนวคิดทั้งสองดังกล่าว ผู้สร้างยังสามารถสร้างผลงานตามความเชื่อ ที่เกิดขึ้นกับตนจากแหล่งอิทธิพลภายนอกและจากประสบการณ์ตัวเอง

3. ผู้สร้างตามแนวคิด ศิลปะเพื่อชีวิตก็จะเข้าใจความหมายของศิลปะ คือ ศิลปะการแสดงออก (are is expression) ศิลปะคือการสร้างรูปทรง ศิลปะคือการบันทึกการเรียนรู้ผู้สร้างตามแนวคิด ศิลปะเพื่อชีวิต ก็จะเข้าใจความหมายของศิลปะสื่อกลางสากล ความเข้าใจตามความหมายของศิลปะตามแนวคิดหนึ่งดังกล่าวนี้ ถือเป็นเสรีภาพ ในการคิดของมนุษย์ เมื่อได้พบกับผลงานที่มนุษย์ด้วยกันสร้างขึ้น ซึ่งสามารถที่จะนิยามศิลปะตามเข้าใจของตนได้ ดังนั้นจึงเป็นสาเหตุหนึ่ง ที่จะทำให้ความคิดรวบยอดเกี่ยวกับคำว่าศิลปะมีลักษณะเปิด คือไม่สามารถสรุปเป็นอะไรชัดเจนสมัยหนึ่ง อาจตกลงใช้นิยามต่างกันไป

นอกจากนั้น ศิลปศึกษาเป็นคำที่ใช้เรียกกระบวนการจัดการการสอนทางศิลปะให้นักเรียนระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษา โดยส่งเสริมให้นักเรียนมีความเป็นมนุษย์สัมพันธ์อย่างสมบูรณ์ คำทุกคำมักมีความหมายได้หลายอย่างตามความเข้าใจ ต่างกันทั้ง ๆ ที่เขียนเหมือนกันคำว่าศิลปะก็เหมือนกัน บางที่เราเรียกสิ่งนี้ว่าศิลปะ สิ่งนั้นไม่มีศิลปะ ทั้งผู้ฟังและผู้พูดต่างเข้าใจร่วมกันว่าคงมีสิ่งหนึ่งสิ่งใดแฝงอยู่ในนั้น และสิ่งที่แฝงอยู่นั้นเองทำให้เราเรียกว่าศิลปะหรือมีศิลปะ ถ้าจะถามต่อไปนี้อีกว่าสิ่งที่แฝงอยู่นั้นทำให้เรียกว่าศิลปะนั้นคืออะไร จะอธิบายให้เข้าใจง่าย ๆ ได้หรือไม่คงเป็นเรื่องที่ยากที่จะอธิบายให้เข้าใจและนิยามให้รัดกุมได้

อารี สุทธิพันธ์, (2549 : 70) กล่าวถึงศิลปศึกษาในเอกสารประกอบการสอนว่าศิลปศึกษา หมายถึงการเรียนการสอนศิลปะภายใต้ระบบการศึกษา ซึ่งจะเกี่ยวข้องกับนักเรียนในระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษา เกี่ยวข้องกับการจัดหลักสูตรศิลปะภายใต้ระบบการศึกษา เกี่ยวกับครูผู้สอนภายใต้ระบบการศึกษา เกี่ยวข้องกับเนื้อหาวิชาตลอดกิจกรรม ศิลปะที่สกัดออกมาจากศิลปะแท้ ๆ เพื่อนำไปให้สอดคล้องกับธรรมชาติ การเรียนรู้ของนักเรียนและสภาพสังคมและอื่น ๆ นัยหนึ่งที่กว้างขึ้น คือ ศิลปะเกิดจากมนุษย์และที่เรียกว่า มนุษย์ เพราะเป็นสิ่งมีชีวิต เคลื่อนไหวได้เอง มีสมองสำหรับคิด มีฝีมือกำลังงานที่จะทำที่สมองคิดให้มีความสามารถรับรู้สิ่งต่าง ๆ ได้แล้ว จำไว้ในสมองสิ่งใดที่มีความหมายมีความสำคัญต่อตนเองและผู้อื่น ก็จำได้แม่นยำและสามารถจำแนกแยกแยะ จัดกลุ่มประสบการณ์ต่าง ๆ ที่ได้รับเข้าพวกหมวดหมู่ บันทึกไว้ด้วยภาษาหนังสือที่แต่ละกลุ่มได้คิดขึ้นเพื่อสื่อระหว่างพวกเดียวกันและสืบทอดสำหรับคนรุ่นหลังที่นำแปลกคือมนุษย์ชอบคิด

ชอบทำชอบอยู่ไม่สุข ที่ความอยากรู้อยากเห็นไม่สิ้นสุดเท่า ๆ ก็อยากได้สิ่งแปลกใหม่ ดังนั้นจึงทำสิ่งต่าง ๆ ขึ้นอยู่เสมอ สิ่งเหล่านี้อาจสร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยในการดำรงชีวิต หรือพึงพอใจสำหรับตนเองไม่หวังผลตอบแทนใด ๆ ขอให้สร้างขึ้นก็พอแล้ว สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นนี้ถ้ามีรูปแบบแปลกใหม่ถือเป็นต้นแบบได้ หรือมีเรื่องราวที่เป็นนิยามระหว่างกัน และสื่อเข้าใจกันได้ตลอดจนแสดงฝีมือในการกระทำอย่างซ้ำของ สอดคล้องกับวัสดุที่ใช้และเป็นหลักฐานอ้างอิงเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาได้ ก็เรียกผลงานนั้นว่าศิลปะ

ปัญหาในการนิยามความหมายของคำว่าศิลปะมีมานานแล้ว นักปราชญ์ นักศึกษา และผู้คนรุ่นก่อน ๆ ได้พยายามกำหนดความหมาย โดยใช้ความคิดและเหตุผลต่าง ๆ กัน เช่น โดยวิธีเปรียบเทียบระหว่างผลงานที่ยอมรับกันว่าเป็นศิลปะ หรือพยายามศึกษาถึงประวัติความเป็นมาของศิลปะในอดีตตามสภาพที่เหลืออยู่ในปัจจุบัน เปรียบเทียบกับสภาพของศิลปะปัจจุบัน เป็นต้น อย่างไรก็ตามการที่ศิลปะมีความเข้าใจที่เหลื่อมกันหรือแตกต่างกันเป็นค่านิยมต่าง ๆ กัน

ศิลปะเป็นการรับรู้กิจการที่มนุษย์เป็นผู้สร้างขึ้น แสดงออกจากความรู้สึกนึกคิดและอารมณ์จากมโนภาพที่ได้จากความจริงหรือจินตนาการที่คิดฝัน โดยใช้ศิลปะเป็นสื่อกลางให้ผู้อื่นสามารถเข้าใจในอุดมการณ์นั้น งานศิลปะที่มีคุณค่าทางจิตใจ เช่น จิตรกรรมการใช้วัสดุและเครื่องมือการสร้างสรรคให้มีคุณค่าทางจิตใจความงาม เช่น การก่อสร้างที่พักอาศัย, การก่อสร้างโบราณวัตถุ การแสดงออกของมนุษย์ในทางสร้างสรรค์งานศิลปะ จึงเกิดจากมูลเหตุที่ว่ามนุษย์ได้รับรู้ในความงามของธรรมชาติที่ปรากฏให้เห็นเป็นรูปแบบลักษณะผิวสีและสัดส่วนมนุษย์มีความชื่นชมในความงามที่ตนสร้างค้นจนเกิดความพอใจและประทับใจ ในสิ่งที่ตนสร้างขึ้นมา เช่น จิตรกรรู้สึกพอใจเมื่อสามารถเขียนภาพได้ดีจะมีคนชื่นชมชมต่อผลงานนั้นของตนได้

ศิลปะ พีระศรีสาระ, (2530 : 41) ได้ให้ความหมายของศิลปะไว้ว่า ศิลปะ หมายถึง งานอันเป็นความพากเพียรของมนุษย์ซึ่งจะต้องใช้ความหมายด้วยมือด้วยความคิด

จากความคิดเห็นดังกล่าว พอจะสรุปได้ว่า ศิลปะคือสิ่งที่กลั่นกรองมาจากอารมณ์และความรู้สึกซึ่งในจิตใจของมนุษย์ เป็นผลสืบเนื่องมาจากความปรารถนาตั้งแต่เกิด เพื่อที่จะปรับปรุงชีวิตและสิ่งแวดล้อมให้มีความสวยงาม สิ่งเหล่านี้เกิดจากการสร้างสรรค์จึงกลายเป็นมรดกตกทอดทางวัฒนธรรมที่ล้ำค่าของมนุษย์สืบต่อกันมาโดยถือเป็นผลงานที่มีความหมายในหน้าที่หรือประโยชน์ และการสร้างสรรค์ตามความต้องการอย่างเหมาะสมทางสังคมของแต่ละยุคแต่ละสมัย ในพจนานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2530 ศิลปะสันสกฤต หมายถึง งานฝีมือช่างการแสดงผลออกมาให้ปรากฏขึ้นได้อย่างงดงามน่าชมและเกิดอารมณ์สะเทือนใจ ในภาษาบาลีศิลปะ หมายถึง ศิลปะสาขาหรือการช่าง

ภูมิปัญญาท้องถิ่น

คำว่า “ภูมิปัญญา” (Wisdom) หรือ “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” (Popular wisdom) หรือ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” (Local wisdom) ได้มีหน่วยงานทางการศึกษา นักวิชาการและผู้เชี่ยวชาญได้ใช้คำทั้ง 2 คือ “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” และ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ควบคู่กันไปแต่บางครั้งใช้คำใดคำหนึ่งเท่านั้น ซึ่งผู้วิจัยได้รวบรวมไว้ดังนี้

ภูมิปัญญา (Folk Wisdom) เป็นความคิดทางสังคมที่สำคัญอย่างหนึ่ง ซึ่งสังคมขนาดใหญ่พอควรและดำรงอยู่ได้ยาวนานย่อมต้องมีด้วยกันทุกสังคม สังคมไทยเป็นสังคมเก่าแก่สังคมหนึ่งจึงปรากฏภูมิปัญญาเช่นนี้อยู่จำนวนมาก ภูมิปัญญาเหล่านี้ นอกจากแสดงความเป็นไทยเป็นเอกลักษณ์ไทยที่สำคัญอย่างหนึ่งแล้ว ยังเป็นเครื่องชี้วัดความเจริญและพัฒนาการของคนในชาตินั้น ทั้งนี้ เพราะภูมิปัญญาเป็นสิ่งละเอียดอ่อน ชาติที่เจริญมีสังคมที่สงบสุขร่มเย็นไม่ระส่ำระสาย และมีความเป็นอิสระจึงจะสามารถสร้างสรรค์ และสั่งสมภูมิปัญญาเฉพาะตนขึ้นมาได้

การกล่าวถึงเรื่องภูมิปัญญา (Folk Wisdom) มักจะหมายถึงสิ่งที่เป็นนามธรรมส่วนยอดส่วนปลายสุดของสถาบันสังคม (Social Institution) ซึ่งเป็นส่วนประกอบของวัฒนธรรมแต่ละสังคม และสถาบันสังคมนั้นจะต้องดำรงอยู่คู่กับกลุ่มคนซึ่งเรียกว่าองค์กรทางสังคม (Social Organization) องค์กรทางสังคมนี้ดำรงตนเป็นเอกเทศไม่ได้ จำต้องมีสถาบันสังคมเป็นองค์ประกอบที่เหนียวแน่น สถาบันสังคมและองค์กรทางสังคมนี้เมื่อนึกเข้าด้วยกันเป็นหน่วยรวมอันเดียวกันแล้ว มีชื่อเรียกว่าโครงสร้างทางสังคม (Social Structure) ซึ่งสามารถแยกเป็นส่วนต่าง ๆ ตามหน้าที่เฉพาะได้ แต่ละส่วนมีหน้าที่เฉพาะเรียกว่า “หน่วยทางสังคม” (Social Unit) ดังนั้น แต่ละหน่วยสังคมประกอบด้วยคน (หลายคน) และระเบียบแบบแผนสำหรับเป็นแนวทางปฏิบัติของคนเหล่านั้น หากจะทำให้ชัดเจนแต่ละหน่วยสังคมประกอบด้วย องค์ประกอบ 4 ประการ คือ 1) ตำแหน่งทางสังคม 2) หน้าที่ 3) แบบแผนพฤติกรรม ซึ่งประกอบด้วย ความเชื่อ ความรู้ ค่านิยม อุดมการณ์ และบรรทัดฐานทางสังคม 4) องค์วัตถุ จากโครงสร้างของหน่วยสังคมนี้ เรื่องภูมิปัญญาเป็นเนื้อหาสาระส่วนหนึ่งหรือหลาย ๆ อย่างผสมผสาน นอกจากนั้นยังอาจกล่าวเพิ่มเติมต่อไปได้อีกว่า ภูมิปัญญาเป็นองค์ความรู้ที่มีการเชื่อมโยงกันไปหมดไม่ว่าจะเป็นเรื่องอาชีพ เศรษฐกิจ ความเป็นอยู่ การใช้จ่าย การศึกษาและวัฒนธรรม (เรื่องเดช ปิ่นเขียนชัตย์, 2542 : 1 - 5)

คำว่า “ภูมิปัญญา” หรือ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” หรือ “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” ได้มีผู้อธิบายความหมายในแง่มุมต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, (2546 : 619) ให้ความหมายคำว่า “ภูมิปัญญา” หมายถึง พื้นฐานความรู้ ความสามารถ ซึ่งนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายดังนี้

พัทธา สายหู, (2534 : 109) ให้ความหมายของคำว่า ภูมิปัญญาไว้ว่า คือ “ความรู้ ความคิดที่ได้สั่งสมไว้” ชาวบ้าน คือ “คนธรรมดาหรือสามัญชน” หากรวมความหมายก็อาจนิยาม

ไว้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน “ความรู้ ความคิดของคนธรรมดา หรือสามัญชนที่ได้สั่งสมไว้” ส่วนอีกคำหนึ่งคือคำว่า “วัฒนธรรม” หมายถึง เครื่องมืออุปกรณ์การดำรงชีวิตของหมู่คณะ

สัญญา สัญญาวิวัฒน์, (2543 : 3) ให้ความหมายคำว่า “ภูมิปัญญา” หมายถึง 1) ความรู้เกี่ยวกับเรื่องใด ๆ มีลักษณะเป็นข้อมูลเนื้อหาสาระเกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ เช่น ความรู้เกี่ยวกับครอบครัว ความรู้เกี่ยวกับมนุษย์ เกี่ยวกับผู้หญิงผู้ชาย ฯลฯ 2) ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องใด ๆ หรือหน่วยสังคมใด ๆ ความเชื่อดังกล่าวอาจยังไม่มีข้อพิสูจน์ยืนยันว่าถูกต้อง หากพิสูจน์แล้วความเชื่อก็กลายเป็นความรู้ ความเชื่อบางอย่างอาจพิสูจน์ไม่ได้ เช่น เรื่องนรกสวรรค์ ตายแล้วไปไหน ผีมีจริงหรือไม่ 3) ความสามารถหรือแนวทางในการแก้ปัญหา ป้องกันปัญหา เช่น ความสามารถในการสร้างหรือดำรงความสัมพันธ์อันดีในครอบครัว เป็นต้น

สามารถ จันทรสूरย์, (2543 : 12) นิยาม “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เองที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหา เป็นสติปัญญา เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้าน ทั้งกว้างทั้งลึกที่ชาวบ้านสามารถคิดเอง ทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตได้ในท้องถิ่นอย่างสมสมัย

เอกวิทย์ ณ ถลาง, (2540 : 4) ได้นิยาม “ภูมิปัญญา” ว่าเป็นทรัพย์สินทางปัญญา อันล้ำค่าของท้องถิ่น หรืออีกนัยหนึ่งว่า เป็นพื้นฐานความรู้ ความสามารถของบุคคลในท้องถิ่น และความสัมพันธ์กับแบบแผนการดำรงชีวิต ที่ผสมกลมกลืนกับธรรมชาติแวดล้อม และกระบวนการทางสังคมเสมือนเป็นแกนหลักของการใช้ชีวิตอย่างมีความสุข

เสรี พงศ์พิศ, (2539 : 145-146) ให้ความหมายว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” หรือ “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” หมายถึง รากฐานของความรู้ของชาวบ้าน ซึ่งเชื่อมโยงเข้าด้วยกันอย่างมีเอกภาพ ภูมิปัญญามีสองลักษณะ คือ ส่วนที่เป็นนามธรรม เป็นโลกทัศน์ ชีวทัศน์ ปรัชญาการดำเนินชีวิต คุณค่า และความหมายของทุกสิ่งทุกอย่างในชีวิตประจำวัน กับส่วนที่เป็นรูปธรรม เช่น การทำมาหากิน หัตถกรรม ศิลปะ และดนตรี

สมเกียรติ พงษ์ไพบูลย์, (2542 : 263) กล่าวว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน ศัพท์นี้การกำเนิดของมันชัดเจนมีความมุ่งหมายที่จะใช้วัฒนธรรมของตนเองได้กระแสนการต่อสู้ให้พ้นการครอบงำเป็นอิสระและสร้างสรรค์ หากทำเสร็จแล้วมีการสร้างตาข่ายโยงใยภูมิปัญญาระหว่างกัน ชุมชนหมู่บ้านก็มีอำนาจเป็นพลังสำคัญพลังหนึ่งที่จะผลักดันให้มีการเปลี่ยนแปลงสู่สันติสุขในที่สุด

อังกุล สมคะเนย์, (2542 : 264) กล่าวว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง มวลความรู้และมวลประสบการณ์ของชาวบ้านที่ใช้ในการดำเนินชีวิต ให้เป็นสุขโดยได้รับการถ่ายทอด สั่งสมกันมาโดยผ่านกระบวนการพัฒนาให้สอดคล้องกับกาลสมัย

ลักษณา รอดสน, (2540 : 12) ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความรู้และประสบการณ์ของชาวบ้านที่ได้รับการถ่ายทอดกันจากบรรพบุรุษ เพื่อใช้ในการดำเนินชีวิตให้เป็นสุขในสภาพแวดล้อม

โดยการประสมประสานความรู้ ความคิดเข้าด้วยกันในการใช้แก้ปัญหาต่าง ๆ ล้วนเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ โดยผ่านกระบวนการพัฒนาให้สอดคล้องกับกาลสมัย

รัตนะ บัวสนธิ์, (2542 : 264) ได้ให้มุมมองอีกมิติว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึงกระบวนการทัศน์ของบุคคลที่มีต่อตนเอง ต่อโลกและสิ่งแวดล้อมซึ่งกระบวนการทัศน์ดังกล่าวจะมีรากฐานจากคำสอนทางศาสนา จารีตประเพณี ที่ได้รับการถ่ายทอดสั่งสอนและปฏิบัติสืบเนื่องกันมาปรับปรุงเข้ากับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงในแต่ละสมัย ทั้งนี้โดยมีเป้าหมายเพื่อความสงบสุขของในส่วนที่เป็นชุมชน และปัจเจกบุคคลซึ่งกระบวนการทัศน์ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นจำแนกออกได้ 3 ลักษณะคือ

ลักษณะที่ 1 ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติแวดล้อม

ลักษณะที่ 2 ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบสังคมหรือการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์

ลักษณะที่ 3 ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบการผลิตหรือการประกอบอาชีพที่มีลักษณะมุ่งเน้นระบบการผลิตเพื่อพึ่งพาตนเองจากการศึกษาความหมายภูมิปัญญาข้างต้น สรุปว่าภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึงความรู้ ความสามารถของบุคคลในท้องถิ่นที่ได้เรียนรู้มีประสบการณ์สั่งสมเลือกสรรปรับตัวจนเป็นความรู้ที่สามารถนำไปแก้ปัญหา หรือสร้างเสริมให้มีการดำรงชีวิตประจำวันที่ดีขึ้น จากนั้นนำไปถ่ายทอดให้คนรุ่นหลังได้เรียนรู้ ทั้งวิธีการบอกเล่าสั่งสอน และการปฏิบัติให้ดูเป็นแบบอย่างการพัฒนาภูมิปัญญาชาวบ้าน

กฤษณา วงษาสันต์ และคณะ, (2542 : 258 - 259) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึงกระบวนการทัศน์ของบุคคลที่มีต่อตนเอง ต่อโลกและสิ่งแวดล้อมซึ่งกระบวนการทัศน์ดังกล่าวจะมีรากฐานจากคำสอนทางศาสนา จารีตประเพณี ที่ได้รับการถ่ายทอดสั่งสอนและปฏิบัติสืบเนื่องกันมาปรับปรุงเข้ากับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงแต่ละสมัย ทั้งนี้โดยมีเป้าหมายเพื่อความสงบสุขของคนในส่วนที่เป็นชุมชน และปัจเจกบุคคล

คำว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความรู้ของชาวบ้านในท้องถิ่นซึ่งได้มาจากประสบการณ์ และความเฉลียวฉลาดของชาวบ้าน รวมทั้งความรู้ที่สั่งสมมาแต่บรรพบุรุษ สืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ระหว่างการสืบทอดมีการประยุกต์และเปลี่ยนแปลงจนอาจเกิดเป็นความรู้ใหม่ตามสภาพการณ์ทางสังคมวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม

ภูมิปัญญาเป็นความรู้ที่ประกอบไปด้วยคุณธรรมซึ่งสอดคล้องกับวิถีชีวิตดั้งเดิมของชาวบ้าน ในวิถีดั้งเดิมนั้น ชีวิตของชาวบ้านไม่ได้แบ่งแยกเป็นส่วน ๆ หากแต่ทุกอย่างมีความสัมพันธ์กัน การทำมาหากิน การอยู่ร่วมกันในชุมชน การปฏิบัติศาสนา พิธีกรรมและประเพณี ความรู้เป็นคุณธรรม เมื่อผู้คนใช้ความรู้ขึ้นเพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติและคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ความสัมพันธ์ที่ดีเป็นความสัมพันธ์ที่มีความสมดุลที่เคารพกันและกัน ไม่ทำร้ายทำลายกัน ทำให้ทุกฝ่ายทุกส่วนอยู่รวมกันได้อย่างสันติ ชุมชนดั้งเดิมจึงมีกฎเกณฑ์ของการอยู่ร่วมกัน มีคนเฒ่า

คนแก่เป็นผู้นำ คอยให้คำแนะนำตักเตือน ตัดสินและลงโทษหากมีการละเมิด ชาวบ้านเคารพ ธรรมชาติรอบตัว ดิน น้ำ ป่าเขา ข้าว แดก ลม ฝน โลก และจักรวาล ชาวบ้านเคารพผู้หลักผู้ใหญ่ พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ทั้งที่มีชีวิตอยู่และล่วงลับไปแล้ว

จากความหมายของภูมิปัญญาที่ได้กล่าวไว้ในข้างต้น พอจะสรุปให้เห็นได้ชัดเจนมากขึ้นว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” เกิดจากการคิดหรือพื้นฐานความรู้ของชาวบ้าน หรือความรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้ และมีประสบการณ์สืบทอดกันมา ทั้งทางตรงคือประสบด้วยตนเอง หรือทางอ้อมซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่ หรือความรู้ที่สะสมสืบทอดกันมา หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เอง แล้วนำมาใช้ในการแก้ไขปัญหา เป็นสติปัญญาเป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้าน ที่ชาวบ้านสามารถคิดเอง ทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ไขปัญหาการดำเนินชีวิตในท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสม

ภูมิปัญญาท้องถิ่น ถือเป็นองค์ความรู้ ที่มีความหมายเช่นเดียวกับองค์ความรู้พื้นบ้าน คีย์ (Keyes. 1989) อ้างถึงใน (ชยันต์ วรรณฤติ, 2540 : 8-11) ได้ให้ความหมายของ “ระบบความรู้พื้นบ้าน” หมายถึง ความคิด ความเข้าใจ ทักษะคติ ที่ได้พัฒนาต่อก่อนก่อรูปขึ้นมา โดยชาวบ้านเพื่อที่จะสามารถนำเอามาใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ซึ่งมีความหมายเช่นเดียวกับความคิดหรือระบบคิดเชิงปฏิบัติ (Practical Thought) มีบทบาทสำคัญในการดำรงชีวิตของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นการใช้เพื่อปรุงอาหาร การสร้างบ้าน การรักษาพยาบาล หรือการจัดสรรบทบาททางสังคม และการจัดความสัมพันธ์ทางสังคม ระบบความรู้พื้นบ้านจะดีหรือจะมีประสิทธิภาพอย่างไร จะต้องวัดกันที่ว่า สิ่งนั้นเป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตประจำวันมากน้อยเพียงใด วิธีการศึกษาระบบความรู้พื้นบ้าน จำแนกออกเป็น 4 ประเภท คือ

1. การสร้างระบบการจำแนกสรรพสิ่ง เป็นวิธีการที่กลุ่มชาติพันธุ์ หรือคนในสังคมกลุ่มหนึ่งจัดระบบปรากฏการณ์หรือจัดสรรพลังต่าง ๆ ในโลกของความเป็นจริงที่อยู่ล้อมรอบตัวเขาเอง ความเชื่อหรือฐานคติเบื้องต้นของแนวทางการศึกษาที่เรียกว่า “วิทยาศาสตร์ชาติพันธุ์” (Ethno science) อยู่ที่ว่าคนจะมีความรับรู้ระบบหรือลักษณะของธรรมชาติ หรือการดำรงอยู่ของธรรมชาติ คือ เข้าใจธรรมชาติว่ามีประโยชน์อย่างไร แล้วจึงใช้ระบบวิธีคิดหรือวิธีการนั้นจัดระบบหาความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งนั้นขึ้นมา จัดระบบของคนกลุ่มนั้นในการมองสรรพสิ่งมองธรรมชาติว่าเป็นอย่างไร แล้วจึงใช้ระบบวิธีคิดหรือวิธีการนั้นจัดระบบความสัมพันธ์ของกลุ่มนั้นให้ความสำคัญต่อสิ่งใดให้ความสำคัญต่อสิ่งนั้น ว่ามีความหมาย มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของเขาอย่างไรบ้าง กล่าวคือ การจำแนกนี้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ของกลุ่มนั้นกับสิ่งแวดล้อมในการดำรงชีวิต มากน้อยเพียงใด

2. วิธีการศึกษาระบบคิดพื้นบ้าน (Indigenous Conceptual System) เป็นวิธีการที่ไม่ได้ศึกษาเพียงการจำแนกประเภทแบบที่เรียกว่า เอธโนไซ (Ethno science) เพียงเท่านั้น

การศึกษาระบบพื้นบ้านเป็นการศึกษาระบบคิด ซึ่งเป็นพื้นฐานของความเข้าใจกับประสบการณ์ของมนุษย์ เช่น แทนที่จะศึกษาแต่เพียงว่าระบบหรือว่าชาวบ้าน มีวิธีจำแนกพืชและสัตว์ หรือชีววิทยา รอบตัวเขาอย่างไร แต่วิธีการศึกษาระบบคิดพื้นบ้านแนวนี้ เป็นการศึกษารื่องระบบคิด ศึกษาระบบเกษตรทั้งหมดว่า ระบบเกษตรของชนกลุ่มนั้น เขามีความเข้าใจระบบทั้งหมดอย่างไร ศึกษาระบบคิดกระบวนการของระบบ และเป็นการศึกษาอย่างมีการเคลื่อนไหว อย่งไรก็ตามการศึกษาระบบคิดพื้นบ้านนี้ยังให้ความสำคัญกับการศึกษาทัศนะของคนในระบบนิเวศหรือคนในชุมชน โดยให้ความสนใจต่อวิธีการที่ชนกลุ่มนั้น หรือกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มหนึ่งในสังคมตีความ

ความหมายต่อระบบ หรือที่เราเรียกว่าประสบการณ์ของมนุษย์ กิจกรรมทางสังคมของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นการเกษตร การแพทย์ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม หรือการจัดความสัมพันธ์ทางสังคมว่าคนในสังคมนั้นให้ความหมายและให้ความสำคัญอย่างไร เช่น ระบบคิดพื้นบ้านเกี่ยวกับรักษาพยาบาล โดยศึกษาว่าชาวบ้านมีความรู้เกี่ยวกับโรคต่าง ๆ ได้อย่างไร เช่น โรคของอาการซึ่งเกิดจากการปวดท้อง คำว่า “เจ็บท้อง” ความจริงคำว่าเจ็บท้องเป็นภาษาคำเมืองมากกว่าไทยกลางแทนความหมายคำว่า “ปวดท้อง” ในภาษาเหนือ จึงใช้คำว่า “เจ็บท้อง” ซึ่งเป็นการสื่อให้เห็นความหมายของอาการโรค อันเป็นวิธีการที่ชาวบ้านอาศัยความเข้าใจในลักษณะที่เป็นสามัญสำนึก จะนำไปสู่วิธีการรักษาพยาบาลหรือการแก้ปัญหาดังกล่าวขึ้นมา

3. การศึกษาระบบคุณค่าของพื้นบ้าน (Local Value System) มีความหมายเหมือนกับคำว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นวิธีการศึกษาที่ต่างไปจากการศึกษาระบบคิด การศึกษาระบบคุณค่า หรือระบบภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นการศึกษาว่าคนในสังคมมองเห็น หรือให้คุณค่าต่อความสัมพันธ์ของเขากับคนอื่นในสังคมอย่างไร และระหว่างเขากับโลกที่เขาอาศัยอยู่อย่างไรบ้าง รวมถึงความรู้พื้นบ้าน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงวิธีการที่ชาวบ้านปฏิบัติต่อกันและกัน ภูมิปัญญาชาวบ้านมีลักษณะของศักยภาพของชาวบ้าน ศักยภาพของชุมชนในการปรับตัวและในการแก้ไขปัญหาในการดำรงชีวิต ภูมิปัญญาชาวบ้านไม่ได้หมายถึงการจำแนกความรู้ ไม่ได้หมายถึง วิธีหรือเทคนิคอย่างไร แต่หมายถึงระบบคิดทั้งหมด ซึ่งโยงวิธีการที่เขาใช้อยู่กับการตีความของเขากับความสัมพันธ์กับโลก ไม่ว่าจะเป็นทางด้านสิ่งแวดล้อม ด้านสังคม วัฒนธรรม ด้านความเชื่อหรือด้านจิตวิญญาณ ในประเด็นนี้ คีย์ (Keyes) ไม่ได้ชี้ว่าระบบคุณค่าของความรู้ ระบบคุณค่าของท้องถิ่น หรือว่าภูมิปัญญาท้องถิ่น โยงกับความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ใช้ วงการพัฒนา นั่นคือ ศักยภาพของชุมชน หรือระบบคิดทั้งหมดที่ชาวบ้านพยายามจะปรับตัวในการแก้ไขปัญหาในการดำรงชีวิต

4. การศึกษาระบบความรู้พื้นบ้าน โดยการศึกษาผ่านการศึกษาโลกทัศน์ หรือการศึกษา คอสโมโลยี (Cosmology) การตีความของชาวบ้านอาจจะเรียกว่าเป็นการศึกษาความสัมพันธ์ของมนุษย์ที่มีความเชื่อพื้นฐานในการดำรงชีวิตอย่างไร มีการตีความเกี่ยวกับเรื่องของเวลา เรื่องสถานที่และบุคคลในสังคม สิ่งที่จะนำมาศึกษาก็คือ แนวความคิดเรื่องเวลาว่าคนใน

สังคม มีวิธีการและระบบการทำงานให้สัมพันธ์กับเวลาและฤดูกาล และการสังเกตความสัมพันธ์ของกิจกรรมเหล่านี้ที่มีต่อสิ่งแวดล้อม การตีความ และการให้คุณค่าของการเปลี่ยนแปลงในเชิงอายุ หรือว่าการเปลี่ยนแปลงจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง

เรื่องของ “ภูมิปัญญา” เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นและดำรงอยู่กับสังคมมนุษย์มาช้านาน เป็นการดำรงอยู่ในชีวิตที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติของแต่ละท้องถิ่น โดยมีการปรับสภาพการดำเนินชีวิตให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมธรรมชาติตามกาลเวลา เนื่องจากมนุษย์เป็นสัตว์โลกที่พิเศษกว่าสัตว์อื่น ๆ กล่าวคือ มีมันสมองที่มีความสามารถในการคิดค้น เรียนรู้ แก้ปัญหาและมีการสืบทอดแบบแผนความรู้เป็นมรดกมาช้านาน แม้ว่าภูมิปัญญาเป็นสิ่งที่สั่งสมและถ่ายทอดเป็นมรดกมาช้านาน แต่มีเอกลักษณ์สำคัญอย่างหนึ่ง คือ เป็นองค์ความรู้ที่มีการเชื่อมโยงกันไปหมด ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของอาชีพ เศรษฐกิจ ความเป็นอยู่ค่าใช้จ่าย การศึกษา วัฒนธรรม จะผสมกลมกลืน (ประเวศ วะสี, 2530 : 36)

คำว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” หรือ “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” หรืออาจเรียกชื่อแตกต่างกัน แต่ความหมายเดียวกันอาจจะเป็นคำใหม่ในวงการศึกษาและแม้แต่วงการพัฒนาแท้จริง แล้วแนวคิดและการปฏิบัติมีมานานแล้วในหมู่ของชาวบ้านและผู้ที่ทำงานในท้องถิ่น แต่ได้รับการหยิบยกขึ้นมาพูดคุยกันอย่างจริงจัง เมื่อไม่นานมานี้ กลุ่มนักพัฒนาองค์กรเอกชน ซึ่งทำงานในระดับหมู่บ้านเป็นกลุ่มแรกที่เริ่มรื้อฟื้นเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นทั้งนี้ เพื่อค้นหาคุณค่าที่สามารถนำมาเชื่อมโยงกับกิจกรรมพัฒนา ซึ่งพวกเขารับผิดชอบต่ออยู่ก่อนหน้าที่จะศึกษา เรื่องของภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น ได้มีการศึกษาเรื่องราวทำนองนี้แต่เรียกชื่อว่าเป็นการศึกษาวัฒนธรรมชุมชน หรือการถึงพาดตนเองของชาวบ้าน ประเด็นสำคัญ ๆ ในเรื่องภูมิปัญญาจึงยังไม่ได้นำมาใช้โดยตรงกับการพัฒนาด้านต่าง ๆ ของประเทศ แต่มีแนวโน้มว่าจะนำบางส่วนมาเชื่อมโยงหรือประยุกต์ใช้มากขึ้น ความสนใจเริ่มแรกนี้จึงเป็นเพียงการตระหนักหรือกระตุ้นให้เกิดการตระหนักในภูมิปัญญาชาวบ้านและวัฒนธรรมท้องถิ่น (ชลทิพย์ เอี่ยมสำอางค์ และวิศนี ศीलตระกูล, 2533 : 58)

กล่าวโดยสรุป ภูมิปัญญาเกิดจากความรู้ ความเข้าใจ สั่งสมเป็นประสบการณ์ที่สืบทอดต่อกันมาในเรื่องนี้ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2544 : 11-17) นักวิชาการและผู้เชี่ยวชาญหลายท่านได้นำเสนอไว้ในรายงานการวิจัยเรื่อง แนวทางการส่งเสริมภูมิปัญญาไทยในการจัดการศึกษา ดังนี้

1. ภูมิปัญญา (Wisdom)

1.1 ความรู้ ความสามารถ ความเชื่อ ความสามารถทางพฤติกรรม และความสามารถในการแก้ไขปัญหาของมนุษย์

1.2 ความรู้ ความคิด ความ

ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นองค์ความรู้ ที่สะสมขึ้นมาจากประสบการณ์ของชีวิตและสังคมในสภาพสิ่งแวดล้อมที่แตกต่างกัน และถ่ายทอดสืบต่อกันมาเป็นวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่นในประเทศไทย ซึ่งมีความหลากหลายแต่ไม่แตกต่างกันมากนัก เนื่องจากมีพื้นฐานเดียวกันนั่นคือ ความเชื่อ ศาสนา และวิถีชีวิตของอาชีพเกษตรกรรม และด้วยเหตุที่ภูมิปัญญาชาวบ้านมีขอบข่ายกว้างขวางครอบคลุมวิถีชีวิตประชาชนในท้องถิ่น จึงจำแนกสภาพของภูมิปัญญาชาวบ้านได้ดังนี้

สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, (2540 : 34) จำแนกภูมิปัญญาชาวบ้านตามอรรถประโยชน์ได้เป็น 2 ประเภท ดังนี้

1. ภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อการยังชีพ ภูมิปัญญาชาวบ้านประเภทเพื่อการยังชีพมีขึ้นเพื่อการมีชีวิตรอด อยู่อย่างมีความสุขสบายตามอัตภาพเป็นภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับการเสาะหาปัจจัยพื้นฐานมีการยังชีพของสังคมปฐมฐาน ยุคที่มนุษย์เสาะหาปัจจัยด้วยวิธีเก็บเกี่ยวและการใช้แรงงาน ได้แก่ วิธีทำมาหากิน วิธีเสาะหาและจัดการเกี่ยวกับปัจจัย 4 คือ ที่อยู่อาศัย อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค เป็นต้น ภูมิปัญญาเหล่านี้ค่อย ๆ เพิ่มพูนงอกงามขึ้นจนดูเหมือนเป็นสิ่งสามัญ เช่น

1.1 ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับการหากิน เริ่มแต่ภูมิปัญญาการเก็บเกี่ยว เช่น ภูมิปัญญาการหาของป่า ล่าสัตว์ ตีผึ้ง การทำและใช้เครื่องจับสัตว์น้ำ เช่น นก ปลา เสือ และช้าง เป็นต้น ภูมิปัญญาเหล่านี้ค่อยพัฒนาขึ้นเป็นอาชีพ มีรูปแบบของเครื่องมือเครื่องใช้เฉพาะตัวเฉพาะท้องถิ่น ภูมิปัญญาในการเลือกพันธุ์ข้าวทำนา การไถ คราด หว่าน และดำ เป็นต้น

1.2 ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับที่อยู่อาศัย เช่น การสร้างบ้านเรือนแบบเครื่องผูก ภูมิปัญญาการเลือกใช้วัสดุ วิธีเย็บ ผูกกริม ถักกริม และผูกเงื่อน

1.3 ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมโภชนาการ ได้แก่ ภูมิปัญญาในการเลือกสรรอาหาร วิธีปรุง และวิธีถนอมอาหาร

1.4 ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับเครื่องนุ่งห่ม ได้แก่ ภูมิปัญญาในการนำสิ่งต่าง ๆ มาปกปิดร่างกายให้อบอุ่น เช่น ภูมิปัญญาในการทำหัตถ์เป็นเครื่องมือทอเปลือกไม้ ทำเป็นผ้า การทำและใช้ดินเผาเพื่อปั้นฝ้าย การคิดทำฟืมและกี่สำหรับงานทอ ภูมิปัญญาในงานถักร้อย และปักชุน เป็นต้น

1.5 ภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับยารักษาโรค ได้แก่ การนำสมุนไพร สัตว์ แร่บางชนิดมาใช้เป็นตัวยา การผสมยา วิธีปรุงยา และการใช้ยา เป็นต้น

1.6 ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการพิทักษ์ชีวิตและทรัพย์สิน ผู้คนทุกหมู่เหล่าต่างพยายามจะให้นมมีชีวิตยั่งยืนมั่นคง จึงทุ่มเทใช้สติปัญญาและสิ่งเอื้ออำนวยต่าง ๆ เพื่อให้บรรลุความต้องการ

1.7 ภูมิปัญญาการพึ่งตนเอง ภูมิปัญญาเบื้องต้นในการพิทักษ์ปกป้องชีวิตและทรัพย์สิน คือ การพึ่งตนเอง ความพยายามที่จะบำรุงรักษา และเพิ่มขีดความสามารถ การใช้วิริยะของตนให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการดิ้นรนต่อสู้เพื่อความอยู่รอด

1.8 ภูมิปัญญาที่หลบเลี่ยงอันตราย เช่น ภูมิปัญญาของชาวบ้านที่สามารถสังเกตความแปรปรวนของสภาพดิน ฟ้า อากาศ รู้ว่าจะเกิดฝนหนัก ลมแรง ฟ้าคะนอง น้ำท่วมใหญ่ เกิดภัยแล้ง ไฟป่า หรือภูมิปัญญาในการโค่นไม้ใหญ่ โดยสามารถบังคับให้ต้นไม้ล้มไปในทิศทางที่ต้องการได้

1.9 ภูมิปัญญาการรวมพลังและการพึ่งพิง เช่น ภูมิปัญญาการร่วมแรงแบ่งประโชยชน์ เช่น การทำนารวม การทำสวนรวม คือ ร่วมกันทำนาหรือทำสวนในที่แปลงเดียวกัน ทุกคนที่ทำมีสิทธิ์เก็บกินเป็นการสร้างจิตสำนึกร่วมกันทำร่วมกันใช้

1.10 ภูมิปัญญาทำและใช้ศาสตราวุธ เช่น การทำมีดพร้าของชาวดั้ง ซึ่งใช้สำหรับงานลับ ฟัน แต่งเติมสวน และใช้ต่อสู้ได้อีกด้วย

1.11 ภูมิปัญญาการดูแลบำรุงรักษาชีวิตและทรัพย์สิน การให้ความสำคัญต่อสตรีและเด็กจึงปรากฏความเชื่อ เช่น ห้ามหญิงมีครรภ์นั่งขวางบันไดหรือประตู มิฉะนั้นลูกจะไม่สมบูรณ์ เป็นต้น

2. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการสร้าง พิทักษ์ฐานะและอำนาจ ผู้คนทุกหมู่เหล่าย่อมอาศัยฐานะและอำนาจ เพื่อช่วยในการดำรงชีวิต ทั้งนี้ย่อมแตกต่างกันไปตามโครงสร้างของสังคม ชีตจำกัดของการศึกษาขีดความเจริญทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีและยุคสมัยโดยภูมิปัญญากลุ่มนี้มีทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและตำแหน่งหน้าที่ อาจจำแนกได้ดังนี้

2.1 ภูมิปัญญาการสร้างและการขยายฐานอำนาจ ภูมิปัญญาที่เด่นชัด คือ ขยายวงศาคณาญาติให้ได้มาก ๆ เพื่อจะได้พวกพึ่งพิงและเพิ่มแรงงาน

2.2 ภูมิปัญญาการรักษาฐานะและอำนาจ เป็นการบำเพ็ญบุญบารมี เพื่อผดุงอำนาจวาสนา เป็นภูมิปัญญาที่อาศัยหลักคุณธรรม โดยให้ทำแต่กรรมดี

2.3 ภูมิปัญญาการจัดการเพื่อสาธารณะประโยชน์ คือ ภูมิปัญญาที่ก่อให้เกิดประโยชน์ร่วมกัน เช่น การร่วมกันกำหนดการสัจจกร ระหว่างหมู่บ้าน การร่วมกับหาเงินบำรุงวัด เป็นต้น

2.4 เพื่อที่เป็นการสร้างสรรค์พิเศษ คือ สิ่งที่เป็นปัญญาชนชาวบ้าน ใช้วิสัยทัศน์เฉพาะตัว สร้างสรรค์ขึ้นต่างจากกลุ่มอื่น เช่น ภูมิปัญญาที่ให้ตระหนักว่า นักปราชญ์เป็นทรัพยากรบุคคลที่มีคุณค่ายิ่ง

ศิริพงษ์ นวลแก้ว, (2540 : 42) จำแนกประเภทหรือสภาพของภูมิปัญญาชาวบ้าน ไว้ดังนี้

1. ภูมิปัญญาด้านการเกษตร
2. ภูมิปัญญาด้านเศรษฐกิจ
3. ภูมิปัญญาด้านศาสนา คุณธรรม จริยธรรม ค่านิยม ความเชื่อ

4. ภูมิปัญญาด้านการจัดการทรัพยากรและการพัฒนาหมู่บ้าน
5. ภูมิปัญญาด้านศิลปะ
6. ภูมิปัญญาด้านการจัดการสิ่งแวดล้อม
7. ภูมิปัญญาด้านภาษาและวรรณกรรม

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาเอกชน, (2541 : 23) ได้กำหนดสาขาย่อยของภูมิปัญญาชาวบ้าน ที่กำหนดการคัดเลือกและเชิดชูเกียรติผู้มีผลงานดีเด่นทางด้านวัฒนธรรม 5 สาขา ดังนี้

1. ภูมิปัญญาชาวบ้านด้านการเกษตร เช่น การทำการเกษตรแบบผสมผสาน การแก้ปัญหาการเกษตรด้านการตลาด การแก้ปัญหาด้านการผลิต (เช่น การแก้ไขโรคและแมลง) และรู้จักปรับใช้เทคโนโลยี ฯลฯ
2. ภูมิปัญญาชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อม เช่น การอนุรักษ์ป่าไม้ ต้นน้ำ ลำธาร การรักษาการถ่ายทอดความรู้ดั้งเดิมเพื่อการอนุรักษ์ เช่น การเคารพแม่น้ำ แผ่นดิน พิษพันธุธัญญาหาร โบราณสถาน และโบราณวัตถุ ฯลฯ
3. ภูมิปัญญาชาวบ้านด้านการจัดการ สวัสดิการและธุรกิจชุมชน ได้แก่
 - 3.1 กองทุนต่าง ๆ ในชุมชน เช่น สหบาลข้าว (ธนาคารข้าว) สหกรณ์ร้านค้า กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ ฯลฯ
 - 3.2 กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน
4. ภูมิปัญญาชาวบ้านด้านการรักษาโรคและการป้องกัน เช่น หมอพื้นบ้าน หมอธรรมและผู้รู้เรื่องสมุนไพร
5. ภูมิปัญญาชาวบ้านด้านการผลิตและการบริโภค เช่น การแปรรูปผลิตผลทางการเกษตรให้สามารถบริโภคได้โดยตรง ได้แก่ การใช้เครื่องและครกตำข้าว การรู้จักประยุกต์เทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้แปรรูปผลิตผลเพื่อชะลดการนำเข้าตลาด

สุรเชษฐ์ จิตวิบูล, (2542 : 23) ได้แบ่งประเภทและลักษณะภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังนี้

1. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบการผลิตหรือการประกอบอาชีพ ซึ่งมีลักษณะการประกอบอาชีพแบบพุทธเกษตรกรรมหรือการประกอบอาชีพ ที่มีลักษณะจัดความสมดุลสอดคล้องกับธรรมชาติ มุ่งการพึ่งพาตนเองเป็นกระแสหลักมากกว่าการพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก ได้แก่ การทำสวนเกษตร การทำเกษตรผสมผสาน และการทำเกษตรธรรมชาติ
2. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบสังคมหรือการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ซึ่ง ได้แก่ ความเชื่อ คำสอน ค่านิยม ประเพณีที่แสดงออกในแบบแผนการดำเนินชีวิต
3. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อม ได้แก่ การรักษาป่าไม้ชุมชน การรักษาโรคด้วยสมุนไพร

จากประเพณีของภูมิปัญญาชาวบ้านที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นวิถีการดำเนินชีวิตของคนไทยที่ครอบคลุมในทุก ๆ ด้าน และมีผลต่อการดำรงอยู่ของสังคมจึงจำเป็นต้องพยายามอนุรักษ์ไว้ให้คงอยู่กับสังคมไทยตลอดไป

ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความสำคัญและมีคุณค่าเป็นอย่างยิ่งต่อวิถีการดำเนินชีวิต เพื่อความอยู่รอดของสังคมในท้องถิ่นนั้น ๆ ภูมิปัญญาทำให้ชาติและชุมชนผ่านพ้นวิกฤติและดำรงความเป็นชาติหรือชุมชนไว้ ภูมิปัญญาเป็นองค์ความรู้ที่มีคุณค่าและความดีงามที่จรโลงชีวิตและวิถีชุมชนให้อยู่ร่วมกับธรรมชาติและสภาวะแวดล้อมได้อย่างกลมกลืนและสมดุล ภูมิปัญญาเป็นพื้นฐานการประกอบอาชีพและเป็นรากฐานการพัฒนาเพื่อการพึ่งพาตนเองการพัฒนาเพื่อพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน การพัฒนาที่เกิดจากการผสมผสานองค์ความรู้สากลบนฐานภูมิปัญญาเดิม เพื่อเกิดเป็นภูมิปัญญาใหม่ที่เหมาะสมกับยุคสมัย ดังนั้น ภูมิปัญญาจึงมีคุณค่าไม่เพียงแต่ต่อท้องถิ่นและผู้คนเท่านั้น แต่ยังเอื้อประโยชน์อย่างใหญ่หลวงต่อการวางแผนพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืนและมั่นคง ภูมิปัญญาท้องถิ่นขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมดั้งเดิมจึงเป็นตัวกำหนดคุณลักษณะของแต่ละสังคม อีกทั้งยังเป็นสิ่งที่เหมาะสม ทรงคุณค่าและมีความสำคัญเพื่อใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข อีกทั้งยังช่วยสร้างความสมดุลระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ และอำนวยความสะดวกในการทำงานเพื่อพัฒนาชนบทของกลุ่มบุคคล เจ้าหน้าที่จากหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน โดยใช้เป็นแนวทางในการทำงานให้สอดคล้องและผสมกลมกลืนกับวิถีชีวิตของชาวบ้านมากยิ่งขึ้น

การอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน

กนกวรรณ ชูโชติ, (2542 : 7) กล่าวว่า การอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน หมายถึง การพิทักษ์และดำรงไว้ซึ่งศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม เพื่อก่อให้เกิดความรัก ความหวงแหน ความเข้าใจ และความภาคภูมิใจในความเป็นท้องถิ่น ตลอดจนเพื่อประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้าของคนรุ่นหลัง

พระมหาบุญช่วย สรินธโร, (2548 : 9) กล่าวว่า การอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน หมายถึง ความพยายามที่จะรื้อฟื้นศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านที่เกือบสูญหายไป โดยสาวไปถึงรากฐานหรือคุณค่าความหมายที่ลึกลงไป มิใช่แค่เพียงส่วนที่เป็นรูปแบบเท่านั้น รวมทั้งเสริมศักยภาพของศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านให้สามารถเชื่อมต่อกับโลกเข้ากับโลกสมัยใหม่ อาศัยหลักของการปรับตัวและยังคงรักษารากวัฒนธรรมเอาไว้

จึงสรุปได้ว่า การอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน หมายถึง การศึกษาเกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านในแง่ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องราว รูปแบบ สภาพที่เป็นอยู่ และให้ความสนใจที่จะสนับสนุนคุ้มครองศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านให้ดำรงคงอยู่ไว้ทั้งในรูปธรรมนามธรรมเป็นการรื้อฟื้น

ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านที่จะสูญหายไป โดยใช้วิธีการที่ทำให้เกิดความรัก ความหวงแหน ความเข้าใจ และความภาคภูมิใจในความเป็นท้องถิ่น

การเสื่อมถอยของศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน

กาญจนา แก้วเทพ, (2553 : 6-7) ได้กล่าวถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่ทำให้ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านเกิดการเสื่อมถอยไว้ ดังนี้

1. ปัญหาเรื่องการสูญสลายของศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน เนื่องจากในยุคปัจจุบัน สังคมไทยกำลังมีการย้อนกลับมาของภูมิปัญญาพื้นบ้านและวัฒนธรรมท้องถิ่น ดังนั้นจึงอาจจะมีภาพมายาลวงตาที่สะท้อนให้เห็นความรุ่งโรจน์ของศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน เช่น ปรากฏการณ์ลิเกเงินล้าน ความนิยมดนตรีโปงลางของภาคอีสาน ฯลฯ แต่สำหรับภาพรวมที่เป็นจริงก็คือ อาจมีบางส่วนของศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน ซึ่งเจริญรุ่งโรจน์แต่ทว่าส่วนใหญ่ของศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านกำลังมีการเสื่อมถอย หรือสูญสลายไปแล้วมากมายหลายชนิด ทั้งนี้เนื่องมาจากสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปไม่ได้ โอบอุ้มหรือสืบชะตาศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านเหล่านั้น

2. ศิลปวัฒนธรรมชั้นดีเยี่ยมมักสูญหายไปแต่ศิลปวัฒนธรรมระดับล่าง โดยส่วนใหญ่แล้วศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านแต่ละประเภทมักจะมีหลากหลายในตัวเอง และมีทั้งที่มุ่งเป้าหมายด้านพิธีกรรม ให้ความสำคัญดีลึกลับให้การอบรมสั่งสอนกับที่มีเป้าหมายหลักคือให้ความบันเทิง หรืออาจแบ่งศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านประเภทสูง คือ ต้องมีการฝึกฝนบ่มเพาะอย่างยาวนาน จึงจะสร้างสรรค์ได้กับแบบประเภทต่ำ คือ เรียกร้องการฝึกอบรมแต่เพียงเล็กน้อยก็กระทำได้แล้ว จากประเภทที่หลากหลายมีระดับ แนวทางการเลือกสรรศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านของสังคม (Tradition of selection) ที่เป็นไปตามยถากรรม มักจะเลือกเอาศิลปวัฒนธรรมที่ให้ความบันเทิงไว้ปล่อยให้ศิลปวัฒนธรรมแบบพิธีกรรมสูญสลายไป เช่น ลิเกมักจะหายไป เหลือแต่ลิเกยุคตีใหม่ หรือเลือกเอาแต่ลิเกที่หน้าตาหล่อเหลาแต่ร้องกลอนลำไม่ได้ แต่ทอดทิ้งลิเกอาวุโสที่เป็นเทพเจ้าแห่งการลำกลอน หากสถานการณ์เป็นดังนี้ มรดกตกทอดที่หลงเหลือของศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านที่จะไปถึงมือลูกหลานก็คงเป็นแค่ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านชั้นปลายแถวเท่านั้น

3. ศิลปวัฒนธรรมที่เหลืออยู่ก็เปลี่ยนรูปแบบ ถึงแม้เป็นหลักการพื้นฐานที่ว่าวัฒนธรรมทุกประเภท หากจะดำรงอยู่ได้ก็จำเป็นต้องมีการปรับเปลี่ยน (Adaptive) แต่คำถามที่ต้องทวงถามกันต่อไปนั่นก็คือ ใครเป็นผู้มีอำนาจในการเลือกปรับเปลี่ยนนั้น ผู้ที่ปรับเปลี่ยนนั้นเป็นเจ้าของวัฒนธรรม หรือเป็นพลังอำนาจจากภายนอก เช่น กระแสธุรกิจและเป็นการปรับเปลี่ยนที่ฝืนจิตของเจ้าของวัฒนธรรมหรือไม่ หากเป็นกรณีหลังก็ต้องถือว่าศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านนั้นได้เปลี่ยนรูปแบบกลายเป็นศิลปวัฒนธรรมที่ผิดแปลกไป สำหรับพื้นบ้านพื้นถิ่นไปเสียแล้ว ดังที่ โนรา殃 ชูบัว ศิลปินแห่งชาติ กล่าวว่า โนราสมัยใหม่นั้นเอาแต่ร้องเพลงลูกทุ่งเป็นหลัก ไม่ค่อยรำหรือทำบท และน่าจะมีการจัดระเบียบโนรากันเสียใหม่ เป็นต้น

4. ปัญหาเรื่องการสืบทอด ในการวิจัยที่มีการสำรวจผู้ชมศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านหากมีการระบุคุณสมบัติของกลุ่มตัวอย่างว่า ต้องเป็นผู้ที่ชมศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านอย่างต่อเนื่องกันในช่วง 2-3 ปีที่ผ่านมา ก็จะพบว่า มีแต่ผู้ชมที่มีอายุเกิน 30 ปีขึ้นไปเท่านั้น สำหรับกลุ่มเยาวชนจะมีอยู่น้อยมาก หรือแม้ว่าจะมีโอกาสได้ชม ก็มักจะไม่เข้าใจหรือไม่เข้าถึงศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านข้อเท็จจริงนี้แสดงว่า ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านส่วนใหญ่ได้กลายเป็น “สื่อของผู้อาวุโส” ไปเสียแล้วและขาดการสืบทอดทั้งในด้านของศิลปินและที่สำคัญคือการสืบทอดต่อเนื่องของผู้ชม

จึงสรุปได้ว่า การเสื่อมถอยของศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน เกิดจากสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลสมัย ซึ่งทำให้ผู้คนในปัจจุบันมีโอกาสที่จะเข้าถึงศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านได้น้อยลง เนื่องจากกระแสวัฒนธรรมสมัยใหม่ ทำให้ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านเกิดการสูญหาย เปลี่ยนรูปแบบ หรือขาดการสืบทอดโดยผู้ที่มีความเข้าใจอย่างแท้จริง

ขั้นตอนในการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน

ในการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านประกอบด้วยขั้นตอนดังนี้ (สมหวัง คงประยูร, 2522 : 30-31)

ขั้นตอนที่ 1 การเก็บข้อมูลจากสิ่งต่าง ๆ ที่พอเหลืออยู่อย่างใกล้เคียง เพื่อจะได้รับความหมายในแง่อื่น เช่น ได้รับอิทธิพลหรือตัวแปรอื่น ๆ ที่เกี่ยวพันกันอาจโดยอาศัยการเปรียบเทียบกับรูปแบบ หรือจากการสอบถาม

ขั้นตอนที่ 2 ทำการวิเคราะห์วิจัย แล้วเผยแพร่ให้คนทั่วไปได้เห็นคุณค่าของศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านที่เกิดขึ้นโดยตรงตามหน้าที่ใช้สอยอย่างจริงจัง ซึ่งถ้าหากมีผู้เข้าใจและสนใจในงานที่เป็นลักษณะพื้นบ้านจากการเผยแพร่ที่อยู่บ้างแล้วก็อาจให้ความร่วมมือในการอนุรักษ์ต่อไปได้ และก็อาจจะมีส่วนช่วยให้ชาวบ้านยังคงผลิตศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านตามลักษณะดั้งเดิมอยู่บ้าง

ขั้นตอนที่ 3 การรวบรวมศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน ซึ่งมีการบันทึกไว้อย่างถูกต้องเป็นอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านที่สำคัญและจำเป็นวิธีหนึ่ง ที่สามารถเอื้ออำนวยให้ผู้สนใจได้ใช้เป็นหลักฐานในการศึกษาถึงความเป็นมาของชาวบ้านท้องถิ่นต่าง ๆ ได้

ขั้นตอนที่ 4 การเก็บข้อมูลภาคสนาม จะต้องซ้ำที่เดิมอยู่เสมอ โดยเว้นระยะเวลาพอสมควร เพื่อสังเกตการณ์เปลี่ยนแปลงของศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน

จึงสรุปได้ว่า ขั้นตอนในการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านนั้นอย่างละเอียดตามความเป็นจริง แล้วทำการวิเคราะห์วิจัยเพื่อเผยแพร่ให้กับคนทั่วไปได้เห็นถึงคุณค่าและความสำคัญของศิลปวัฒนธรรมของตน แล้วทำการบันทึกข้อมูลไว้เป็นหลักฐานที่ถูกต้องเพื่อความสะดวกในการศึกษาต่อไป

การส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน

สุทธิวงษ์ พงศ์ไพบูลย์, (2540 : 38) มีแนวคิดเกี่ยวกับการส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน โดยสรุปได้ว่า คือ การก่อให้เกิดผลดีที่สนองตอบต่อกลุ่มชนผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรมนั้น ๆ โดยตรง ซึ่งอาศัยฐานความต้องการ ความเป็นไปได้ และผลกระทบที่ส่งผลดีต่อสถาบันพื้นบ้านนั้น ๆ ทั้งในระยะสั้น และระยะยาว ทั้งที่เป็นอนุภาคและมหัพภาคของกลุ่มชน กิจกรรมใดที่ส่งเสริมให้มีคุณลักษณะ เช่นนี้สมาชิกส่วนใหญ่ของกลุ่มชนมักร่วมมือปฏิบัติอย่างเต็มใจ อันเป็นลักษณะตามธรรมชาติของการเกิดขึ้นและการดำรงอยู่ของศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน

สมหวัง คงประยูร, (2522 : 32) กล่าวว่า การส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน จะเป็นการสนับสนุนความสำคัญของงาน ให้ประจักษ์ต่อบุคคลทั่วไปได้ชื่นชมถึงความงามในความจริงใจ โดยสามารถเรียบเรียงวิธีการส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านได้ ดังนี้

1. ส่งเสริมโดยการเผยแพร่ให้คนทั่วไปได้เข้าใจถึงลักษณะของงานศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน ภาคภูมิใจในความสำคัญที่เปรียบเหมือนเอกลักษณ์ของแต่ละท้องถิ่นและเมื่อกล่าวรวมกันทุกท้องถิ่นมันก็คือเอกลักษณ์ประจำชาติที่ไม่เหมือนใคร
 2. ส่งเสริมให้เห็นและเข้าใจในคุณค่าของความงามอย่างซื่อตรง จริงใจ การแก้ปัญหาในการใช้สอยอย่างชาญฉลาด การให้คติและปรัชญาในการดำรงชีวิต
 3. ส่งเสริมให้มีการผลิตงานศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน โดยอาศัยวิทยาการใหม่ ๆ เพื่อช่วยยืดอายุการใช้งานของวัสดุ หรือทำให้เกิดความสะดวกในการใช้ แต่นั่นย่อมหมายถึงว่าวิทยากรนั้นจะไม่ทำให้คุณค่าของงานเสียไป เช่น การเล่นเพลงพื้นบ้านอาศัยเครื่องบันทึก และขยายเสียง หรือการทาน้ำยารักษาเนื้อไม้บนงานไม้ แต่มีใช้การใช้สีน้ำมันลงทับจนปิดลักษณะที่แท้จริงของไม้เป็นการบิดเบือนลักษณะพิเศษของวัสดุ เป็นต้น
 4. ส่งเสริมให้มีการใช้งานศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านอย่างกว้างขวางขึ้น โดยผู้ที่มีความเข้าใจในคุณค่าที่แท้จริงมิใช่หลงอยู่กับสีที่สวยงาม
- การถ่ายทอดศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน

ในอดีตชาวบ้านทุกหมู่เหล่าได้ใช้สติปัญญาของตนเองสั่งสมความรู้และประสบการณ์เพื่อการดำรงชีวิตมาโดยตลอดจนถึงปัจจุบัน และยอมถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ที่สั่งสมไว้จากคนรุ่นหนึ่งด้วยวิธีการต่าง ๆ ที่แตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่นทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยอาศัยศรัทธาทางศาสนา ความเชื่อเรื่องผีसाงต่าง ๆ รวมทั้งความเชื่อบรรพบุรุษเป็นพื้นฐานในการถ่ายทอด และเรียนรู้สืบทอดกันมาจนถึงลูกหลานในปัจจุบัน ซึ่ง (รัตนะ บัวสนธ์, 2542 : 112) ได้กล่าวถึง การถ่ายทอดภูมิปัญญาในรูปแบบของการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนดังนี้

1. ครูเป็นผู้ดำเนินกิจกรรมการเรียนการสอน ในกรณีนี้บทบาทการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนอยู่ภายใต้การกระทำของครู กล่าวคือ ครูเป็นตัวแทนของปราชญ์ท้องถิ่นที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นได้รับการกำหนดเป็นหลักสูตรท้องถิ่นแล้ว

2. ปราชญ์ท้องถิ่น เป็นผู้ดำเนิน กิจกรรมการเรียนการสอนแทนที่โรงเรียนจะให้ครูดำเนินกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญา ก็เปลี่ยนเป็นปราชญ์ท้องถิ่นทำหน้าที่เป็นผู้สอนหรือเป็นครูแทน รวมทั้งให้ปราชญ์ทำหน้าที่ประเมินผลการเรียนของนักเรียนด้วย

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (อ้างถึงใน ภัททิยา สามงามยา, 2545 : 68) ได้จัดทำโครงการวิจัยและพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ ผลการศึกษาได้สรุปกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาไว้ ดังนี้

1. การทำให้ดูเป็นตัวอย่าง ถือว่าเป็นวิธีการถ่ายทอดของผู้อาวุโส หรือผู้เฒ่าผู้แก่โดยเป็นตัวอย่างของคนในครอบครัว ญาติพี่น้อง ชุมชนเดียวกัน

2. การคิดร่วมกัน เป็นการกระตุ้นให้สมาชิกในชุมชนได้แสดงความรู้สึกละความคิดเห็นต่อประเด็นต่าง ๆ อย่างเป็นธรรมชาติ มีการแลกเปลี่ยนและเสนอความเห็นอย่างมีเหตุผล เปิดโอกาสถ่ายทอดภูมิปัญญาซึ่งกันและกัน

3. การสร้างสรรค์กิจกรรมหรือการทำงานร่วมกัน โดยการขยายเครือข่ายระดับบุคคลระดับกลุ่มให้มากเพราะได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ภูมิปัญญาหลากหลายและนำมาพัฒนากิจกรรมที่กระทำอยู่

4. การบรรยาย หรือ เวทีชาวบ้าน เป็นกิจกรรมสำคัญอีกอย่างหนึ่ง สำหรับแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การวิเคราะห์และสังเคราะห์ ประสบการณ์ของชาวบ้านร่วมกันอันจะส่งผลให้สมาชิกของชุมชนมีความรู้ความสามารถสูงขึ้น

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า การดำเนินการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น สามารถทำได้หลายลักษณะ ซึ่งพอสรุปลักษณะที่สำคัญ ๆ ได้ 2 ลักษณะ ดังนี้

1. ครูเป็นตัวแทนปราชญ์ท้องถิ่นในการดำเนินกิจกรรมการเรียนการสอน เพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นให้กับนักเรียน

2. ปราชญ์ท้องถิ่นเป็นผู้ดำเนินกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญา รวมทั้งประเมินผลการเรียนของนักเรียนด้วย

คำว่าทัศนศิลป์นั้นหมายถึง กระบวนการถ่ายทอดผลงานทางศิลปะ การทำงานศิลปะอย่างมีจินตนาการ ความคิดสร้างสรรค์ มีระบบระเบียบเป็นขั้นเป็นตอน การสร้างสรรค์งานอย่างมีประสิทธิภาพสวยงาม มีการปฏิบัติงานตามแผนและมีการพัฒนาผลงานให้ดีขึ้นอย่างต่อเนื่อง

ทัศนศิลป์ คือ ศิลปะที่มองเห็นได้ การรับรู้ทางจักขุประสาท โดยการมองเห็น สสาร วัตถุ และสรรพสิ่งต่าง ๆ ที่เข้ามากระทบ รวมถึงมนุษย์และสัตว์ จะด้วยการหยุดนิ่งหรือเคลื่อนไหวก็ตาม

หรือจะด้วยการปรุงแต่ง หรือไม่ปรุงแต่งก็ตาม ก่อให้เกิดปัจจัยสมมติต่อจิตใจ และอารมณ์ของมนุษย์ อาจจะเป็นไปในทางเดียวกันหรือไม่ก็ตาม มีขั้นตอนและกระบวนการในการถ่ายทอดที่มีลักษณะเฉพาะ เป็นการแปลความหมายทางศิลปะ ที่แตกต่างกันไปแต่ละมุมมอง ของแต่ละบุคคล ในงานศิลปะชิ้นเดียวกัน ซึ่งไร้ขอบเขตทางจินตนาการ ไม่มีกรอบที่แน่นอน ขึ้นกับอารมณ์ของบุคคล ในขณะที่ทัศนศิลป์นั้นแนวคิดทัศนศิลป์เป็นศิลปะที่รับรู้ได้ด้วยการมองเห็น ได้แก่รูปภาพวิิว ทิวทัศน์ทั่วไป เป็นสำคัญอันดับต้น ๆ รูปภาพคนเหมือน ภาพล้อ ภาพสิ่งของต่าง ๆ ก็ล้วนแล้วแต่เป็นเรื่องของ ทัศนศิลป์ด้วยกันทั้งสิ้น ซึ่งถ้ากล่าววาททัศนศิลป์เป็นความงามทางศิลปะที่ได้จาก การมองเห็น หรือ ทัศน

ทัศนศิลป์ หมายถึง การมองเห็นหรือสิ่งที่พบเห็นในสิ่งที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นทำให้เกิด ความงาม ความพอใจ และเกิดอารมณ์สะเทือนใจ

ความพึงพอใจของแต่ละบุคคลไม่เหมือนกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับวัฒนธรรม ประเพณี สิ่งแวดล้อมและประสบการณ์ที่ได้สร้างสั่งสมมา มนุษย์ถ่ายทอดความคิดสร้างสรรค์จากสิ่งแวดล้อม แล้วสร้างผลงานทางศิลปะให้เกิดความงามและมีคุณค่า

ความสำคัญ ทัศนศิลป์ มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ มนุษย์มีความต้องการ ด้านร่างกาย ด้านจิตใจ และด้านอารมณ์ ความต้องการเหล่านี้ขึ้นอยู่กับทัศนะของแต่ละบุคคล การมองเห็นความงามของธรรมชาติ ความสงบราบเรียบของท้องทะเลและอื่น ๆ เป็นทัศนียภาพ สิ่ง ที่มองเห็นเกิดความรู้สึกมีคุณค่าของความงามจนเกิดสุนทรียภาพ

ศิลปะทำให้ชีวิตมีความหมาย มนุษย์จะอยู่ได้ด้วยปัจจัย 4 ประการ ได้แก่อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค แต่มนุษย์ก็ยังต้องการอาหารทางใจ มาช่วยผ่อนคลายความ เคร่งเครียดในชีวิตประจำวัน และช่วยพัฒนาอารมณ์ จิตใจ จึงจะทำให้ชีวิตนี้มีความสุขสมบูรณ์ได้

อาหารทางใจที่มนุษย์ต้องการมีการสืบทอดมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันก็คือ ศิลปะนั่นเอง ศิลปะเป็นผลงานอันเกิดจากความต้องพากเพียรของมนุษย์ ในอันที่จะสร้างสรรค์ความงามเพื่อจรรโลง จิตใจและประโยชน์ที่จะใช้สอยได้ การสร้างสรรค์งานศิลปะของมนุษย์ แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. วิจิตรศิลป์ สนองความต้องการทางอารมณ์และจิตใจ
2. ศิลปะ ประยุกต์สนองความต้องการทางด้านประโยชน์ใช้สอย ซึ่งจะกล่าวถึงคุณค่าและการนำไปใช้เพื่อพัฒนาชีวิตและสังคมต่อไป

งานวิจิตรศิลป์เป็นศิลปะแห่งความงดงาม เพื่อให้มนุษย์เกิดความชื่นชมทางด้านจิตใจ แบ่งเป็น 5 แขนง คือ 1) จิตรกรรม 2) ประติมากรรม 3) สถาปัตยกรรม 4) วรรณกรรม 5) นาฏศิลป์และดุริยางค์ศิลป์

1. จิตรกรรมผลงานได้แก่ภาพวาดหรือภาพเขียน และผลงานศิลปะอื่นที่แสดงออกบนพื้นระนาบหรืองานที่มีลักษณะเป็น 2 มิติ ผู้สร้างสรรค์งานจิตรกรรม คือ จิตรกร เป็นอาชีพที่มีเกียรติ

เป็นที่ยอมรับของสังคมทั่วไป เนื่องจากเป็นผู้ที่สร้างงานวาดภาพทั้งกระดาษวาดเขียน ฝาใบ ฝาผนัง ภาพคน เครื่องประดับและบนวัตถุอื่น ๆ งานจิตรกรรม มีการสร้างสรรค์หลายรูปแบบ เช่น การเขียน ภาพคน ภาพคนเหมือน ภาพดอกไม้ ภาพหุ่นนิ่ง ภาพเรื่องราวการดำรงชีวิต ภาพประกอบเรื่อง ศิลปินที่เป็น จิตรกรในสาขาจิตรกรรมได้แก่ เฉลิม นาศีร์รักษ์, เพ็ญ หริพิทักษ์, ทวี นันทขว้าง, สุชาติ วงศ์ทอง เป็นต้น

2. ประติมากรรม เป็นงานปั้นและแกะสลักด้วยวัสดุที่แปรรูปได้ เช่น ดินเหนียว ดินน้ำมัน ปูนปลาสเตอร์ ไม้ เป็นต้น รวมทั้งการนำมาทาบ ตี เคาะ เชื่อม และหล่อเป็นรูปทรงต่าง ๆ ซึ่งเป็น ลักษณะ 3 มิติ ผู้สร้างสรรค์งานประติมากรรม คือ ประติมากรเป็นอาชีพที่สำคัญและมีเกียรติเป็นที่ยอมรับของสังคมส่วนรวมอีกอาชีพหนึ่ง โดยทั่วไปจะมีผู้ที่นิยมน้อยกว่าอาชีพจิตรกร แต่ก็สามารถสร้างสรรค์ผลงานอันทรงคุณค่าให้แก่ตนเองและสังคมไม่ด้อยกว่าอาชีพใด ๆ

งานที่ประติมากรสร้างสรรค์มีตั้งแต่ผลงานขนาดเล็ก จนถึงขนาดใหญ่ เช่น เหยียนูนชนิดต่าง ๆ ภาพคน เครื่องประดับตกแต่งพระพุทธรูป และรูปปั้นอนุสาวรีย์ ซึ่งได้แสดงคุณค่าทางความงาม จากรูปร่าง รูปทรง และพื้นผิว ตลอดจนแสงเงาจากธรรมชาติที่ส่องมากระทบผลงานประติมากรรม เช่น ศิลป์ พีระศรี ประติมากรรม ผู้สร้างศิลปินไทย สร้างอนุสาวรีย์พระบรมรูปรัชกาลที่ 6 สวนลุมพินี อนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี จังหวัดนครราชสีมา และเป็นผู้ก่อตั้งมหาวิทยาลัยศิลปากรอีกด้วย

3. สถาปัตยกรรม เป็นการออกแบบก่อสร้างอาคารสถานที่ต่าง ๆ เช่น บ้านเรือนอาคารที่ทำการ สนามกีฬา วัด โบสถ์ วิหาร เจดีย์ สถูป พีระมิด เป็นต้นงานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าทางวิจิตรศิลป์ หรือความงามตอบสนองความต้องการทางจิตใจ มักจะเป็นสถาปัตยกรรมแบบดั้งเดิม ที่สร้างขึ้นตามหลักศาสนาและความเชื่อถือศรัทธา ส่วนสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ที่มุ่งประโยชน์ใช้สอยเป็นหลัก และจะมุ่งเน้นความงามแบบเรียบง่าย ส่วนใหญ่เป็นรูปแบบแท่งเหลี่ยมสูงหลายชั้น เนื่องจากพื้นที่ก่อสร้างภาคพื้นดินค่อนข้างจำกัด จึงจำเป็นต้องใช้พื้นที่บนอากาศให้มากที่สุด ศิลปินสาขานี้ทางด้าน สถาปัตยกรรมคือ พลเรือตรี สมภพ ภิรมย์, ประเวศ ลิมปรังสี และภิญโญ สุวรรณคีรี เป็นต้น ทัศนศิลป์นอกจากที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นยังทรงคุณค่าต่อผู้ชมและสังคมส่วนรวมอีก 3 ประการคือ

1. งานจิตรกรรม เป็นศิลปะที่สื่อความงามและความรู้สึกไปสู่ผู้ดูหรือผู้ชื่นชมได้โดยง่าย คุณค่าเบื้องต้น เป็นคุณค่าทางด้านจิตใจในการชมความงาม ความละเอียดอ่อนของเส้น สี แสงเงา และองค์ประกอบของศิลป์ต่าง ๆ ช่วยผ่อนคลายอารมณ์ และให้คติธรรม แนวคิดในการดำรงชีวิต และยังรักษาขนบธรรมเนียม ประเพณีวัฒนธรรม ศาสนา และประวัติศาสตร์ จากจิตรกรรมฝาผนังต่าง ๆ

2. งานประติมากรรม เป็นศิลปะที่สื่อความงามและความรู้สึกไปสู่ผู้ดูหรือผู้ชื่นชมได้ด้วยรูปทรง และพื้นผิว โดยมีแสงสว่างมากระทบให้เกิดเงาจากมิติความตื้นลึกของรูปทรงนั้น ๆ

3. งานสถาปัตยกรรม เป็นศิลปะที่ใช้ประโยชน์ใช้สอยมากกว่า เพราะเป็นอาคาร

สถานที่สูง และเป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์นั่นเองโดยเริ่มจากการดูแลรักษาที่พักอาศัยต่าง ๆ เช่น พระราชวัง โบสถ์ ตำหนัก วัด วิหาร เจดีย์ และสถูป เป็นต้น

แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดด้านวัฒนธรรม

พระยาอนุมานราชธน, (2515 : 78) อธิบายว่า วัฒนธรรม หมายถึง ธรรมเนียมเป็น ความเจริญ ซึ่งเป็นวิถีหรือทางดำเนินแห่งชีวิตของชุมชนหมู่หนึ่ง ซึ่งอยู่รวมกันในที่หนึ่ง หรือประเทศ หนึ่ง โดยเฉพาะประเพณี ศิลปะวรรณคดี ศาสนา

อมรา พงศาพิชญ์, (2534 : 1) อธิบายว่า วัฒนธรรม คือ รูปแบบพฤติกรรม วิธีชีวิตและ ระบบ สัญลักษณ์ที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อใช้ในสังคม วัฒนธรรมในแต่ละสังคมจะเกิดจากการสั่งสม ประสบการณ์ และถ่ายทอดสู่รุ่นต่อรุ่นในสังคมโดยมีทั้งวัฒนธรรมในเชิงนามธรรมซึ่งได้แก่ ภาษา ความเชื่อ กริยา มารยาท และวัฒนธรรมในเชิงรูปธรรมซึ่งได้แก่ อาคารบ้านเรือน วัด และศิลปกรรม ประติมากรรมต่าง ๆ ตลอดจนสิ่งของเครื่องใช้

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, (2538 : 53-54) ได้ระบุว่า วัฒนธรรมใน ความหมายของคนไทยหมายถึง ความดีขึ้น ประณีตขึ้นกว่าเดิม โดยการศึกษา ฝึกหัดพร้อมการฝึกหัด หรือการทำให้ประณีตขึ้นซึ่งจิตใจ รสนิยม และจิตอัธยาศัยสภาพแห่งการที่ได้รับการอบรมหรือทำให้ ประณีตขึ้น คำว่า “วัฒนธรรม” เป็นคำไทยที่มาจากภาษาบาลีสันสกฤต แปลว่า ธรรมเป็นเหตุให้เจริญ ตามหลักฐานว่า คำว่าวัฒนธรรมใช้เป็นครั้งแรก พ.ศ. 2483 ด้วยมีประกาศใช้พระราชบัญญัติ บำรุง วัฒนธรรมแห่งชาติ พุทธศักราช 2483 กับฉบับที่ 2 เมื่อพุทธศักราช 2485 และเพื่อความเหมาะสม ยิ่งขึ้นจึงได้ประกาศให้ใช้พระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พุทธศักราช 2486 ขึ้นใหม่ การบัญญัติ คำว่าวัฒนธรรมขึ้นมา นอกจากเพื่อตั้งสถาบันสำหรับการส่งเสริมเรื่องนี้เป็นการเฉพาะแล้ว ยังมุ่งหมายให้เป็นคำเทียบ คำว่า Culture ในภาษาอังกฤษเช่นเดียวกับคำอื่น ๆ ที่ปรากฏใน ภาษาอังกฤษ อันเป็น การบัญญัติคำใหม่ขึ้นในภาษาไทย ทั้งนี้ก็ได้หมายความมาก่อนหน้าที่ที่จะมี การบัญญัติคำนี้ขึ้นมา ชาติไทยเราไม่มีวัฒนธรรม หรือไม่รู้จักวัฒนธรรม แท้จริงเรามีวัฒนธรรมและ รู้จักวัฒนธรรมมาแต่อดีตกาล เป็นแต่เราไม่ได้ตั้งชื่อหรือมีคำศัพท์เฉพาะเรียกอย่างนี้ก่อนนั้น โดยเรา เรียกแยกตามส่วนต่าง ๆ ของวัฒนธรรมว่า ความเคยชินบ้าง ขนบธรรมเนียมบ้าง ประเพณีบ้าง การช่างต่าง ๆ บ้าง จรรยา มารยาทบ้าง และยังมีคำอื่น ๆ อีก สุดแล้วแต่เราจะพูดส่วนไหนของ วัฒนธรรม แต่เมื่อเราบัญญัติคำว่า วัฒนธรรมขึ้นแล้ว คำนี้ก็มีความหมายรวมถึงเรื่องต่าง ๆ ที่กล่าว มาแล้วทั้งหมด

เสาวนีย์ จิตต์ทวมวด, (2538 : 5) อธิบายว่า วัฒนธรรมคือวิถีการดำเนินชีวิต (Way of life) หรือรูปแบบแห่งพฤติกรรม (Behavior patterns) และบรรยายผลงานทั้งหมดที่มนุษย์ได้สร้างสรรค์ขึ้น

อันได้แก่ ศาสนา ปรัชญา ภาษา กฎหมาย การปกครอง ศิลปะวิทยาการ เครื่องใช้ต่าง ๆ ซึ่งมีการส่งต่อและสืบทอดติดต่อกันมา

จิตาร์ตัน รักประยูร, (2545 : 9) อธิบายว่าวัฒนธรรมเป็นรากฐานจากผลผลิตและ พื้นฐาน การปรับตัวของมนุษย์และสิ่งแวดล้อมที่มีการสั่งสมประสบการณ์ของคนหลายชั่วอายุ ซึ่งในขณะเดียวกัน วัฒนธรรมก็ได้รับใช้ขั้นตอนการดำรงชีวิตของมนุษย์ด้วย วัฒนธรรมนั้นเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นและต้องเปลี่ยนแปลงไป เช่น วัฒนธรรมการแต่งกายวัฒนธรรมการบริโภคและวัฒนธรรมด้านภาษา เป็นต้น

ธีรยุทธ์ บุญมี, (2546 : 59) อธิบายว่า วัฒนธรรมมีรากมาจากคำภาษาลาตินว่า Cultivare ซึ่ง หมายถึง การไถพรวนแผ่นดิน จึงหมายถึงการบ่มเพาะ ประณีต ดึงงาม อุดมสมบูรณ์การทำให้เสร็จสมบูรณ์ วัฒนธรรมในความหมายเชิงมานุษยวิทยา จึงหมายถึง แบบแผนชีวิตร่วมของคนชาติต่าง ๆ วัฒนธรรมเฉพาะของกลุ่มต่าง ๆ รวมความถึงความคิดแบบแผน ประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ ทุกอย่าง

พฤทธิสถาน ชุมพล, (2547 : 93) อธิบายว่า วัฒนธรรม หมายถึง แบบอย่างของการดำรงชีวิต ของชนหมู่ใดหมู่หนึ่ง และก่อนที่จะเป็นแบบอย่างขึ้นมาได้ จะต้องมีการปฏิบัติในหมู่คนจำนวนมาก จนปฏิบัติตามกันไปทั้งกลุ่ม มีระยะเวลาอันนานและเป็นแบบอย่างที่ชัดเจนแน่นอน

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และวันวร จะนู, (2555 : 135) อธิบายว่า วัฒนธรรมหมายถึงความเชื่อ คุณค่า ค่านิยม อุดมการณ์ และโลกทัศน์ คือโครงสร้างส่วนบนของสังคม เป็นสิ่งที่ผลักดันเป็นเหตุผลเบื้องหลังการกระทำ จากคำอธิบายดังกล่าวข้างต้น วัฒนธรรมจึงหมายถึงวิถีในการดำเนินชีวิตที่มนุษย์สร้างขึ้น มีการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง และอาจจะมีการเปลี่ยนแปลงได้

ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม วัฒนธรรมเป็นรากฐานของความมั่นคงของชาติ เป็นสิ่งที่แสดงถึงความเป็นเอกลักษณ์ประจำชาติ วัฒนธรรมสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา โดยการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมจะเร็ว หรือช้าขึ้นอยู่กับบริบททางสังคมที่เกี่ยวข้อง ทั้งนี้วัฒนธรรมเป็นตัวกำหนดรูปแบบของสถาบัน ซึ่งมีลักษณะแตกต่างกันไปในสังคม และเป็นสิ่งที่กำหนดพฤติกรรมของมนุษย์ รวมถึงเป็นสิ่งที่ควบคุมสังคมสร้างความเป็นระเบียบเรียบร้อยให้แก่สังคม ในปัจจุบันวัฒนธรรมได้มีการเปลี่ยนแปลงไปตาม ยุคสมัย สืบเนื่องจากการสื่อสารที่เปิดกว้างมากยิ่งขึ้น และเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดการแพร่กระจาย ทางวัฒนธรรมจากต่างชาติมากยิ่งขึ้น ซึ่งวัฒนธรรมต่างชาติในสังคมไทยนั้นมีปรากฏให้เห็นอยู่ทั่วไป 7 โดยวัฒนธรรมต่างชาติเข้ามามีอิทธิพลต่อวัยรุ่นในปัจจุบัน ได้แก่วัฒนธรรมเกาหลีวัฒนธรรมญี่ปุ่น และวัฒนธรรมตะวันตก เป็นต้น

มีนักวิชาการได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมไว้ ดังนี้

สนิท สมัครการ, (2542 : 15) ได้อธิบายว่าวัฒนธรรมอาจมีการเปลี่ยนแปลงได้ โดยการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอาจเกิดขึ้นได้จากความสัมพันธ์ทางสังคมในแต่ละเรื่อง อาจเกิดขึ้นในส่วนย่อยหรือส่วนใหญ่ของความสัมพันธ์ทางสังคมก็ได้หรือการเปลี่ยนแปลงใด ๆ ไม่ว่าจะการเปลี่ยนแปลงจะเปลี่ยนแปลงเล็กน้อย หรือใหญ่โตเพียงไรก็ตาม ย่อมถือว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ทั้งสิ้น ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมนั้น เป็นการเปลี่ยนแปลงในแบบแผนของการดำเนินชีวิตของ ชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งย่อมจะมีวิถีชีวิตเป็นของตนเอง การเปลี่ยนแปลงทางสังคมกับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมนั้น ในทางปฏิบัติแล้วยากที่จะแยกออกจากกันได้โดยเด็ดขาด เพราะหากมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น ท้ายที่สุดการเปลี่ยนแปลงผลกระทบถึงสองลักษณะดังกล่าวเสมอ

นำชัย ศุภฤกษ์ชัยสกุล และคนอื่น ๆ, (2557 : 13) ได้อธิบายลักษณะของวัฒนธรรมไว้ว่า ในสังคมมนุษย์ถ้าเป็นสังคมเล็กประกอบไปด้วยกลุ่มชาติพันธุ์เดียว จะมีวัฒนธรรมเดียว มีวิถีชีวิตที่เหมือนกัน แต่ในสังคมใหญ่ย่อมมีความสลับ ซับซ้อนไปด้วยหลายชาติพันธุ์ มีขนบธรรมเนียมประเพณีที่แตกต่างกัน วิถีชีวิตที่เป็นรูปแบบเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ของตน สังคมใดที่มีกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มใหญ่เป็นเจ้าของพื้นที่ วัฒนธรรมของพวกเขาก็จัดว่าเป็นวัฒนธรรม หลักวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีคนจำนวนน้อยหรือกลุ่มชาติพันธุ์ที่อพยพเข้ามาอยู่ใหม่ในถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์ใหญ่ วัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้ก็จัดว่าเป็นอนุวัฒนธรรมหรือวัฒนธรรม การที่วัฒนธรรมจะเปลี่ยนแปลงไปในด้านใด ย่อมขึ้นอยู่กับวัฒนธรรมของสังคมนั้น ๆ ว่าได้เปิดรับสิ่งแปลกใหม่ที่เข้ามากระทบได้มากน้อยเพียงไร หรือจะปิดกั้นไม่ยอมรับแล้วปล่อย ให้วัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงไปเองอย่างช้า ๆ ในกรอบที่ขีดกั้นไว้ซึ่งการจำกัดขอบเขตของการเปลี่ยนแปลงนั้นอาจออกกฎหรือการจำกัดด้วยข้อห้ามก็ได้ นอกจากนี้ วัฒนธรรมยังหมายถึง ผลผลิตและสิ่งของด้วย วัฒนธรรมเป็นเรื่องที่กว้างลึกครอบคลุมวิถีชีวิต บรรทัดฐาน คุณค่า จารีต ประเพณีความเชื่อ ระบบความคิดของสังคมมนุษย์ดังนั้นการวิเคราะห์เรื่องวัฒนธรรมจึงจำต้องมุ่ง ไปในรายละเอียดทุกแง่ทุกมุม และต้องมองวัฒนธรรมแบบองค์รวม ทั้งนี้โดยไม่ลืมที่จะดูสิ่งแวดล้อมในสถานะและสถานการณ์ของช่วงนั้น ๆ ว่ามีผลกระทบต่อวัฒนธรรมมากน้อยเพียงใด และทำให้วัฒนธรรมนั้น ๆ แปรเปลี่ยนไปในรูปใดทั้งนี้เพราะการจะเรียนรู้เพื่อให้เข้าใจสังคมหนึ่ง ๆ อย่างถ่องแท้ นั้น วัฒนธรรมเป็นสิ่งสำคัญมาก

ดวงฤทัย อรรถแสง, (2552 : 1-20) ได้วิจัยเรื่อง กระบวนการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นผ้าไหมมัดหมี่ย้อมธรรมชาติ ผลจากการศึกษาพบว่า การถ่ายทอดความรู้ได้แก่การเห็น จดจำ และปฏิบัติตาม การสอนหรือทำให้ดูพร้อมทั้งพิจารณาถึงอารมณ์และจิตใจของผู้รับการถ่ายทอดด้วย และจากการพูดคุยแลกเปลี่ยนความรู้กันเองภายในกลุ่ม กระบวนการจัดการความรู้ในการอนุรักษ์สืบทอดและเผยแพร่มี 4 ขั้นตอน ได้แก่ การสร้างความรู้ การจัดเก็บความรู้ เผยแพร่ความรู้ และการใช้ความรู้

บุปผาชาติ อุปลัมภนรากร, (2552 : 348-354) ได้ศึกษาเรื่อง โนรา : การอนุรักษ์ การพัฒนาและการสืบสานศิลปะการแสดงภาคใต้ ได้ข้อสรุปแบ่งออกเป็น 3 ด้าน ได้แก่ 1. รูปแบบในการอนุรักษ์ และการสืบสานศิลปะการแสดงภาคใต้ การจัดการเรียนการสอนเกี่ยวกับการแสดงโนรา ควรจัดเป็นหลักสูตรท้องถิ่น บรรจุไว้ในหลักสูตรสถานศึกษาขั้นพื้นฐานและหลักสูตรระดับปริญญาตรี ของมหาวิทยาลัยที่อยู่ในจังหวัดพัทลุง สงขลา และจังหวัดนครศรีธรรมราช และควรมีการจัดทำข้อมูล เผยแพร่ทางเว็บไซต์ในระดับจังหวัด 2. รูปแบบการพัฒนาการแสดงโนราภาคใต้ สรุปผลได้คือ ด้านองค์ประกอบการแสดง ได้แก่ 3. รูปแบบการส่งเสริมอาชีพ

ธัญญพัทธ์ ศรีบุญสถิตพงษ์, (2551 : 1-10) ได้วิจัยเรื่อง บทบาทของเทศบาลนคร อุบลราชธานีในการอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณี และภูมิปัญญาท้องถิ่น : กรณีศึกษาการจัดงาน ประเพณีแห่เทียนพรรษา จังหวัดอุบลราชธานี มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพปัญหา และความต้องการตามบทบาทของเทศบาลนครอุบลราชธานี ในการอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีและภูมิปัญญาท้องถิ่น 5 ด้านได้แก่ ด้านสิ่งดึงดูดใจของนักท่องเที่ยว ด้านสิ่งอำนวยความสะดวก ด้านโครงสร้างพื้นฐาน ด้านศักยภาพของเทศบาลนครอุบลราชธานี และด้านการมีส่วนร่วมของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ผลการศึกษาพบว่า 1. สภาพปัญหาการจัดงานประเพณีแห่เทียนพรรษา จังหวัดอุบลราชธานี ตามบทบาทของเทศบาลนครอุบลราชธานีในการอนุรักษ์วัฒนธรรม ประเพณี และภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยภาพรวมมีปัญหาในระดับปานกลาง เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า ด้านที่เป็นปัญหามากกว่า ด้านอื่น คือด้านการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ข้อที่มีปัญหามากคือการไม่ให้ความร่วมมือขององค์กรภาครัฐ รองลงมาคือ ด้านศักยภาพของเทศบาลนครอุบลราชธานี เกี่ยวกับความเพียงพอของบุคลากรในการปฏิบัติงานด้านวัฒนธรรม และด้านสิ่งอำนวยความสะดวกในเรื่องสุขลักษณะและคุณภาพของร้านอาหาร 2. ความต้องการเกี่ยวกับการจัดงานประเพณีแห่เทียนพรรษา จังหวัดอุบลราชธานีส่วนใหญ่เป็นความต้องการด้านศักยภาพของเทศบาลนครอุบลราชธานีมากที่สุด โดยเฉพาะประเด็น ที่ต้องการให้มีเจ้าหน้าที่คอยอำนวยความสะดวกและแนะนำเกี่ยวกับการท่องเที่ยวในงาน รองลงมาเป็นความต้องการด้านสิ่งดึงดูดใจนักท่องเที่ยวที่ต้องการให้จัดขบวนแห่และเน้นการฟ้อนรำที่สวยงาม และความต้องการด้านการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องที่ควรเปิดโอกาสให้ภาคเอกชน พ้องคำสั่งขบวนเข้าประกวดด้วยเพื่อความหลากหลาย และการมีส่วนร่วมอย่างทั่วถึง

ธิดารัตน์ วรพิมพ์รัตน์, (2551 : 1-30) ได้วิจัยเรื่อง บทบาทขององค์การบริหารส่วนตำบล ในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นในอำเภอเดชอุดม จังหวัดอุบลราชธานี ผลการศึกษาพบว่าองค์การบริหารส่วนตำบล ได้เข้ามามีบทบาทในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นในด้านขนบธรรมเนียมประเพณี และความเชื่อทางศาสนา ด้านภาษาและวรรณกรรม ด้านศิลปกรรม ด้านการละเล่นดนตรี และพักผ่อนหย่อนใจ ด้านชีวิตความเป็นอยู่และวิทยาการ โดยมีการจัดกิจกรรมต่าง ๆ และการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นและการสนับสนุนงบประมาณเพื่อการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น

นงคราญ กาญจนประเสริฐ, (2545 : 1-5) ได้ศึกษา ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการผลิตสิ่งของเครื่องใช้ โดยใช้เทคโนโลยีชาวบ้านของประชากรในจังหวัดพิษณุโลกและสุโขทัย โดยจำแนกการผลิตเป็น 6 ประเภท ได้แก่ ประเภทสิ่งประดิษฐ์ ประเภทจักสาน ประเภทสิ่งทอ ประเภทแกะสลักไม้ ประเภทแปรรูปอาหาร และประเภทอื่น ๆ ซึ่งประชากรทั้ง 2 จังหวัด ผลิตสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ โดยอาศัยเทคโนโลยีและถ่ายทอดสืบทอดกันมาจนเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น

นฤมล สีนสุพรรณ และคณะ, (2545 : 1-19) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การแพทย์แผนไทยภูมิปัญญาของคนไทย ประวัติศาสตร์การแพทย์แผนไทย บทบาทของมหาวิทยาลัยขอนแก่นกับการแพทย์แผนไทยและสมุนไพร โดยศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์การแพทย์แผนไทยในแต่ละสมัย เช่น การแพทย์แผนไทยยุคก่อนอาณาจักรสุโขทัย การแพทย์แผนไทยสมัยสุโขทัย การแพทย์แผนไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา และการแพทย์แผนไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นต้น และได้ศึกษาเกี่ยวกับบทบาทของสถาบันการแพทย์แผนไทย โดยมีบทบาทเป็นศูนย์กลางการพัฒนา การประสานการสนับสนุนและความร่วมมือด้านการแพทย์แผนไทยของกระทรวงสาธารณสุข ดังนี้ 1. อนุรักษ์การแพทย์แผนไทย 2. เป็นศูนย์กลางการรวบรวม การศึกษาวิจัยและพัฒนาองค์ความรู้และเทคโนโลยีของการแพทย์แผนไทยและการแพทย์แบบดั้งเดิมของนานาประเทศ 3. พัฒนาและสนับสนุนระบบบริการการแพทย์แผนไทย 4. เสริมสร้างรากฐานและพัฒนาระบบการแพทย์แผนไทยในด้านองค์กรโครงสร้างพื้นฐาน การจัดการด้านวิชาการและข้อมูลข่าวสารด้านผลิตและพัฒนากำลังคน 5. ส่งเสริมสนับสนุนและประสานความร่วมมือด้านวิชาการและด้านปฏิบัติการเพื่อพัฒนาระบบการแพทย์แผนไทย นอกจากนี้ยังศึกษาถึงบทบาทของมหาวิทยาลัยขอนแก่นกับการแพทย์แผนไทยและสมุนไพรที่ผ่านมาพอสรุปได้ ดังนี้ 1. ด้านการศึกษา 2. ด้านบริการวิชาการสังคม เช่น อบรมแกนนำเรื่องการแพทย์แผนไทยและสมุนไพร 3. ด้านการวิจัย เช่น โครงการวิจัยเรื่องพืชสมุนไพร และ 4. ด้านส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม เช่น การจัดพิธีไหว้ครูแพทย์แผนไทย ณ มหาวิทยาลัยขอนแก่น โดยมีนักศึกษาแพทย์แผนไทยของมหาวิทยาลัยขอนแก่น และจากมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (วัดธาตุ) ได้มาร่วมพิธีไหว้ครูด้วย เป็นต้น

ฉลอง กัลยามิตร, (2525 : 49-88) ได้ศึกษาเรื่อง บทบาทของท้องถิ่นในการอนุรักษ์วัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีประเทศไทย โดยได้ศึกษาถึงความหมายของวัฒนธรรมการเปลี่ยนแปลงของประเพณี ความสำคัญของวัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณีไทย ได้กล่าวถึงบทบาทของท้องถิ่นในการอนุรักษ์วัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีไทยไว้ดังนี้

1. การศึกษาวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่นโดยการบันทึก เก็บรักษา รูปแบบของวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม การละเล่น พิธีการ การอนุรักษ์ ด้วยการจดบันทึก
2. การจัดงานเทศกาลประจำปี เป็นการสืบต่อวัฒนธรรมของท้องถิ่นให้ยืดยาวออกไป ด้วยการเปิดโอกาสให้มีการแสดงวัฒนธรรมของท้องถิ่นในโอกาสต่าง ๆ

3. การถ่ายทอดศิลปวัฒนธรรมในฐานะที่ท้องถิ่นมีหน้าที่ให้ประชาชนได้รับการศึกษาอบรม นอกเหนือจากนี้ควรเพิ่มหลักสูตรศิลปวัฒนธรรมทั้งทางตรงทางอ้อม เช่น นิทรรศการการประกวด เพื่อชักชวนให้เยาวชนสนใจศิลปวัฒนธรรมของไทย

4. การส่งเสริมการท่องเที่ยว ด้วยการจัดหาคู่มือแนะนำให้รู้จักวัฒนธรรมขนบธรรมเนียม ประเพณีท้องถิ่นศิลปวัฒนธรรม สถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมการเล่นพื้นบ้าน สินค้าที่ระลึกของท้องถิ่น และศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านประจำถิ่นที่มีชื่อเสียง

5. การส่งเสริมผลิตผล ที่มาจากศิลปหัตถกรรมของท้องถิ่น ด้วยการช่วยเหลือสนับสนุน ประกอบศิลปหัตถกรรมที่น่าชื่อเสียงมาสู่ท้องถิ่น ด้วยการส่งเสริมอาชีพเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ ผลิตผล การดัดแปลงให้เป็นของที่ระลึก การชักชวน จูงใจไปยังผู้สนใจ การจัดหาตลาดเผยแพร่ กิจกรรมของท้องถิ่น

6. การจัดทำเนียบโบราณสถาน โบราณวัตถุ

7. การเผยแพร่ภาพศิลปวัฒนธรรม เช่น ศิลปวัตถุ ศิลปกรรม สิ่งก่อสร้าง

8. การจำลองแบบวัฒนธรรมเพื่อเผยแพร่ ทำความเข้าใจให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

9. การสัมมนาความคิดทางวัฒนธรรม การอภิปราย

10. การบูรณะซ่อมแซมศิลปวัฒนธรรม

แอมโบรส (Ambrose, 1993 : 36-44) ได้ศึกษาเกี่ยวกับวิชาการพิพิธภัณฑท์ท้องถิ่นซึ่งมีหน้าที่หลักในการสงวนรักษา อนุรักษ์ จัดแสดง และให้การศึกษา مردمทางวัฒนธรรมอยู่แล้วจึงควรมีบทบาทต่อสังคมและวัฒนธรรมของท้องถิ่นต่าง ๆ ดังนี้ 1. มีบทบาทในการสร้างจิตสำนึกและความภาคภูมิใจในการรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของคนในท้องถิ่น 2. เป็นองค์กรที่สงวนรักษา อนุรักษ์ مردمทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น 3. มีบทบาทหน้าที่ในการเป็นศูนย์รวมทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น 4. มีบทบาทในการบริการการศึกษาให้แก่คนในท้องถิ่นและคนต่างถิ่น 5. มีบทบาทในการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตแก่คนในท้องถิ่นและคนต่างถิ่น

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี